

Koloniaal Rotterdam

Stad van vandaag
en morgen

Koloniaal Rotterdam

Stad van vandaag en morgen

Gemeente
Rotterdam

Achtergrond

Koloniaal Rotterdam laat je kennismaken met de koloniale geschiedenis van Rotterdam. Dit boek wil 'halen en brengen' omzetten in 'verhalen en samenbrengen'. Dat begint met interesse in de eigen en elkaars geschiedenis.

De Rotterdamse gemeenteraad nam op 14 november 2018 de motie 'Rotterdams slavernijverleden geeft inzicht en verbindt' aan van toenmalig PvdA-raadslid Peggy Wijntuin. De motie verzocht het college van burgemeester en wethouders om onderzoek te laten doen naar het koloniale en slavernijverleden van Rotterdam.

Het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde (KITLV) voerde dat onderzoek uit en presenteerde in 2020 de resultaten in drie boeken:

- *Het koloniale verleden van Rotterdam*, onder redactie van Gert Oostindie.
- *Rotterdam in slavernij*, Alex van Stipriaan.
- *Rotterdam, een postkoloniale stad in beweging*, onder redactie van Francio Guadeloupe, Paul van de Laar en Liane van der Linden.

Uit deze boeken komt naar voren dat de koloniale en slavernijgeschiedenis voor Rotterdam en voor miljoenen bewoners van de koloniën van bepalende betekenis is geweest.

- Rotterdamse burgemeesters en bestuurders, ondernemers en zeevaarders waren vanaf 1600 direct betrokken bij kolonisatie, slavenhandel en slavernij. Zij namen deel aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), de West-Indische Compagnie (WIC) of particuliere initiatieven om winst te maken met de koloniën.
- Rotterdamse reders, handelaren, fabrikanten die tropische landbouwproducten verwerkten en investeerders hebben geprofiteerd van hun betrokkenheid bij kolonialisme en slavernij.
- Uit de kringen van Rotterdamse bestuurders en ondernemers zijn weinig ethische bezwaren bekend tegen slavenhandel, slavernij of het kolonialisme op zich. Maar er zijn altijd Rotterdammers geweest die er zich tegen hebben verzet.
- Koloniaal geweld, slavernij, onderdrukking en uitbuiting steunden op racistische denkbeelden over Westerse superioriteit en niet-Westerse minderwaardigheid. Vanaf 1900 stelde de Nederlandse overheid zich ten taak iets terug te doen voor de koloniën door er beschaving en vooruitgang te brengen.
- De erfenis van de koloniale geschiedenis werkt in materieel en mentaal opzicht nog steeds door in het Rotterdam van nu.

Koloniaal Rotterdam is een losse bewerking van bovengenoemd onderzoek.

De publicatie geeft een beknopt en toegankelijk overzicht van het koloniale verleden en verbindt het met het heden.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Peggy Wijntuin: 'Als je wilt begrijpen hoe de huidige maatschappij in elkaar steekt, moet je het verleden kennen.'

Burgemeester Ahmed Aboutaleb: 'Rotterdam zal zoveel sterker worden als we ook in onze achteruitkijkspiegel kijken. De kracht van een samenleving valt af te meten aan het historisch besef.'

We weten niet wat het is om letterlijk gebrandmerkt te zijn, het bezit van een ander. Om niet als volwaardig mens gezien te worden, maar als gereedschap, een kostenpost in een boekhouding. Eeuwenlang waren slaafgemaakten slachtoffer van een diep racistisch systeem. Een systeem dat westerse machthebbers aanzien, welvaart en voorspoed opleverde en diep verankerd zat in de politiek, de cultuur en het bedrijfsleven. Er zijn nog steeds sporen van te vinden. Ook in Rotterdam.

Wereldwijd leven miljoenen mensen die slaafgemaakte voorouders hebben. Ook in onze stad. Voorouders die slachtoffer waren, maar ook de kracht vonden om in opstand te komen tegen een mensonterend systeem. Hun nazaten maken deel uit van onze samenleving. Het koloniale en slavernijverleden gaat over ons allemaal. Dat inzien en erkennen is geen zwakte, maar geeft juist kracht.

Die hebben we nodig, want racisme bestaat nog steeds. Van subtiele, onbewuste uitsluiting tot expliciete haat

Peggy Wijntuin en burgemeester Aboutaleb.
(Jan van der Ploeg)

en onrechtvaardigheid. Van standaard eruit gepikt worden in een rij tot voortdurend afgewezen worden voor een baan of stage. Van onderhuidse tot openlijke flirts met extremistisch gedachtengoed, voor persoonlijk of politiek gewin.

Hoe meer je open staat voor je medemens, hoe eerder je signalen van discriminatie en uitsluiting oppikt. Hoe meer kennis je daarover hebt, hoe meer je ertegen kunt doen. Het onderzoek naar het Rotterdamse koloniale en slavernijverleden helpt daarbij.

Peggy Wijntuin (PW), oud-raadslid, en burgemeester Ahmed Aboutaleb (AA) vertellen waarom.

Hoe belangrijk is dit boek daarbij?

[PW]: 'Net als het Slavernijmonument Rotterdam in het Lloydkwartier is dit onderzoek een monument, maar dan tegen onwetendheid. Het is belangrijk dat de inhoud wordt gedeeld met jong én oud, op scholen, in musea en theaters. Daarom zijn de onderzoeksresultaten samengevat in dit boek.'

[AA]: 'Het koloniale verleden van de stad is een eeuwenlange geschiedenis van lijfeigenschap en wreedheid, racisme en uitsluiting. Stel je voor: het is nog maar vier generaties geleden dat mensen als bezit van een ander werden geboren. Met dit boek kan iedereen zijn historische kennis bijspijkeren. En met die kennis wordt de pijn invoelbaar.'

Kijk je anders naar de stad met deze kennis?

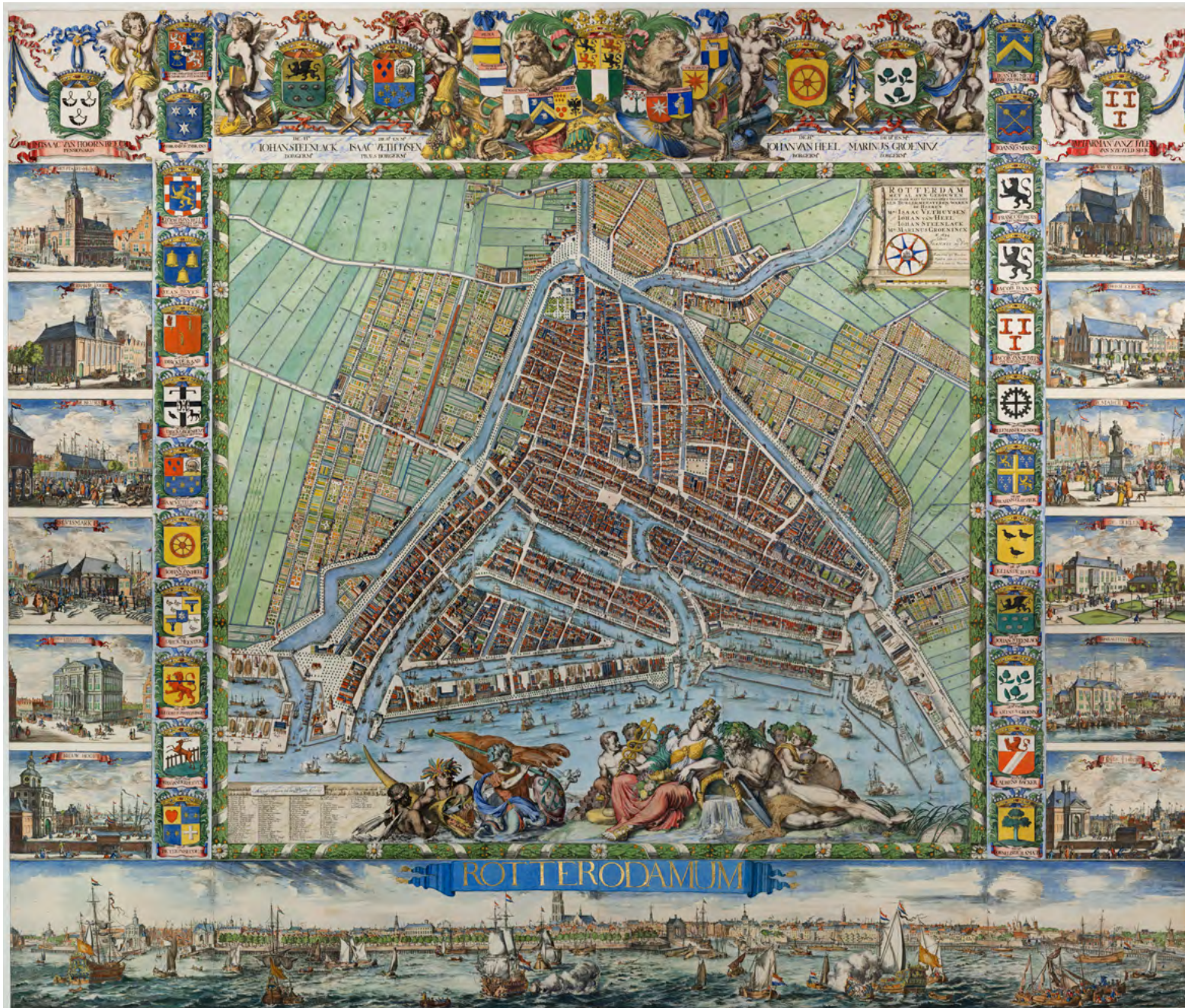
[AA]: 'Sporen van het koloniale en slavernijverleden zijn overal in de stad te vinden. In het bedrijfsleven en de architectuur. In onze musea, met roofkunst en koloniale kunstcollecties. Je ziet sporen in de straten, vernoemd naar koloniale kopstukken. In het stadhuis, dat de historische rol van Rotterdam in de wereldwijde overzeese handel weerspiegelt.'

[PW]: 'Kijk naar onze veelkleurige samenleving, met inwoners uit de voormalige – Nederlandse, maar ook Portugese, Franse, Spaanse en Britse – koloniën. Ik ben hier omdat Nederland dáár was. Mijn overgrootmoeder is nog in slavernij geboren. Ik ben pas de derde generatie die in vrijheid het levenslicht zag. Zolang geleden is het dus niet.'

Op 10 december 2021 – de dag van de internationale mensenrechten – heeft het Rotterdamse college van B en W excuses gemaakt voor de rol van haar voorgangers tijdens het kolonialisme. Wat is het belang hiervan?

[AA]: 'Rotterdamers met roots in voormalige koloniën hebben ons duidelijk gemaakt dat het koloniale en slavernijverleden geen gesloten boek is. Zij hebben indrukwekkende, schrijnende verhalen. Maar ook hoopvolle verhalen voor de toekomst, hoe we verder kunnen bouwen aan een sterke, vreedzame samenleving. Bouwen begint met excuses, met erkenning van het leed.'

[PW]: 'Hoopgevend is dat zwarte én witte vuisten tijdens de Black Lives Matter-demonstraties in de lucht gestoken werden. Een samenleving waarin mensenrechten leidend zijn, bouw je met elkaar. Samen staan we sterk!'

Plattegrond Rotterdam, 1694 (Johannes de Vou en Romeyn de Hooghe, Stadsarchief Rotterdam)

De erfenis van het koloniale verleden

Er is maar één geschiedenis, maar daar kun je op veel manieren naar kijken. Wat je ziet in het verleden hangt af van je leeftijd, etnische achtergrond, gender, nationaliteit, klasse én de geschiedenis van je voorouders. Ieder nieuw perspectief geeft een ander verhaal. Ieder verhaal is gemaakt met een erfenis uit het verleden.

In Rotterdam is alles groot. Hebben andere steden alleen havenmeesters, Rotterdam staat bekend om haar havenbaronnen. Tussen 1962 en 2004 was Rotterdam de grootste havenstad ter wereld. Sinds 2022 staat de Zalmhaventoren bekend als de hoogste woontoren van Nederland. Groot is ook de diversiteit in mensen. En in de koloniale tijd hadden de Rotterdamse ondernemers en bestuurders een enorme invloed op het leven van lokale bewoners in het voormalige Nederlands-Indië en slaafgemaakte mensen in West-Afrika, Suriname en op de Antillen.

Halen en brengen

Door de ligging aan het water was Rotterdam al vroeg op scheepvaart gericht. Schepen voeren van hier over de Rijn en over zee naar Europese havens. Rotterdam was vanaf het begin een stad van halen en brengen: invoer, uitvoer, doorvoer.

Rond 1600 verlegde Rotterdam de focus naar de wereld buiten Europa. Een halve eeuw later was de stad partner in vele Nederlandse handelsposten en koloniën, al dan niet met geweld veroverd. Mensenhandel en

gedwongen arbeid maakten snel deel uit van deze koloniale constructie. Rotterdamse reders verdienden goed aan transporten van slaafgemaakte Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen naar het Caribisch gebied, waar ze onder dwang op de plantages moesten werken. Ook de handel in Nederlands-Indië ging gepaard met onderdrukking en geweld.

De kolonisten rechtvaardigden de bezetting van land en onderwerping van de bevolking vanuit het idee van een Westerse superioriteit. Bewoners van andere werelddelen waren in hun ogen minderwaardig aan de Europeanen. Met dit denken in 'rassen' vergoelijkten handelaren en bestuurders hun mensenhandel, slavernij en uitbuiting in het Caribische gebied en Nederlands-Indië.

Toch klonken er, ook in het oude Rotterdam, van verschillende zijden stemmen van mensen die slavernij en uitbuiting niet normaal vonden. Zij legden zich niet zomaar neer bij dit superioriteitsdenken.

Vandaag de dag zal vrijwel niemand nog de toenmalige mensenhandel goedpraten. Of het geweld ontkennen waarmee slaafgemaakte en inheemse bewoners werden onderdrukt en uitgebuit. En ook weinigen zullen de vele bloedige koloniale oorlogen verdedigen die Nederland voerde in Azië of de militaire acties tegen slaven-

opstanden in Suriname en op Curaçao. De feiten spreken voor zich. Ze zijn geschiedenis. Maar er blijven nog veel verhalen te vertellen over die koloniale geschiedenis en vooral over de beleving daarvan door Rotterdammers van nu.

Plekken van toen

Ondanks het bombardement in 1940 herinneren allerlei plekken in de stad nog aan de koloniale tijd. De Lijnbaan en de Touwslagerstraat, waar werklieden vezels in elkaar draaiden en zo met de hand touw maakten op banen van wel 300 meter lang voor gebruik op de koopvaardij schepen. De Willemskade, in 1847 genoemd naar koning Willem III, waar oorlogsschepen vertrokken om opstanden in Nederlands-Indië neer te slaan. Waar ook de Engelse dames van het *Ladies Anti-Slavery Committee* van boord gingen. En waar Mohammad Hatta, de latere vicepresident van een vrij Indonesië, als student het Museum voor Land- en Volkenkunde bezocht. Er zijn ook nog oude pakhuizen en een enkele gevelsteen. Als deze stenen eens konden praten, wat zouden ze veel te vertellen hebben!

De geschiedenis leeft voort in het Rotterdam van nu. Zichtbaar in gebouwen en standbeelden, onzichtbaar in de beleving ervan door oude en nieuwe Rotterdammers.

Zomercarnaval Rotterdam, 2018 (Eric Fecken, Gemeente Rotterdam)

Marlon Brown, Zomercarnaval Rotterdam, 1993 (Robert de Hartogh)

Het Antilliaans Zomercarnaval

Het zal geen Rotterdammer zijn ontgaan: de Straatparade is het hoogtepunt van het jaarlijkse Zomercarnaval Rotterdam. De afgelopen jaren kwamen er bijna een miljoen bezoekers op af. Het festival duurt vijf dagen met onder meer een Queen Election, Warming-Up, Battle of Drums en Mercado festivalmarkt. Op de laatste dag is er een prijsuitreiking. De Straatparade is uitgegroeid tot een vijf kilometer lange optocht van 2.500 dansers en danseressen, 25 carnavalsgroepen en praalwagens, 30 muziekgroepen en verschillende dj's. Voor het publiek is het een oogverblindende en oorverdovende ervaring.

Het begon in 1983. Toen richtte Marlon Brown, geboren op Aruba, samen met anderen het Antilliaans Zomercarnaval op. Toen het straatfeest steeds meer als multiculturele *melting pot* werd gepromoot verdween 'Antilliaans' uit de naam. In de optocht lopen Caribische, Latijns-Amerikaanse, Kaapverdische, Marokkaanse, Turkse en Chinese deelnemers mee, ook uit het buitenland.

Vanwege het multiculturele en verbindende karakter kreeg het festival in 2019 een plek op de lijst van Immaterieel Erfgoed Nederland. Ook droeg de Nederlandse overheid het Zomercarnaval bij UNESCO voor, als Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid.

Dit succesverhaal heeft intussen een kritische kanttekening gekregen. Er is meer aandacht nodig voor de oorsprong van het feest: de viering van het Antilliaans zelfbewustzijn. De slavernijgeschiedenis maakt deel uit van deze 'eigen' Afro-Caribische cultuur en is onlosmakelijk verbonden met het Zomercarnaval. Want onder de pracht van het feest gaat de pijn van de slavernij schuil.

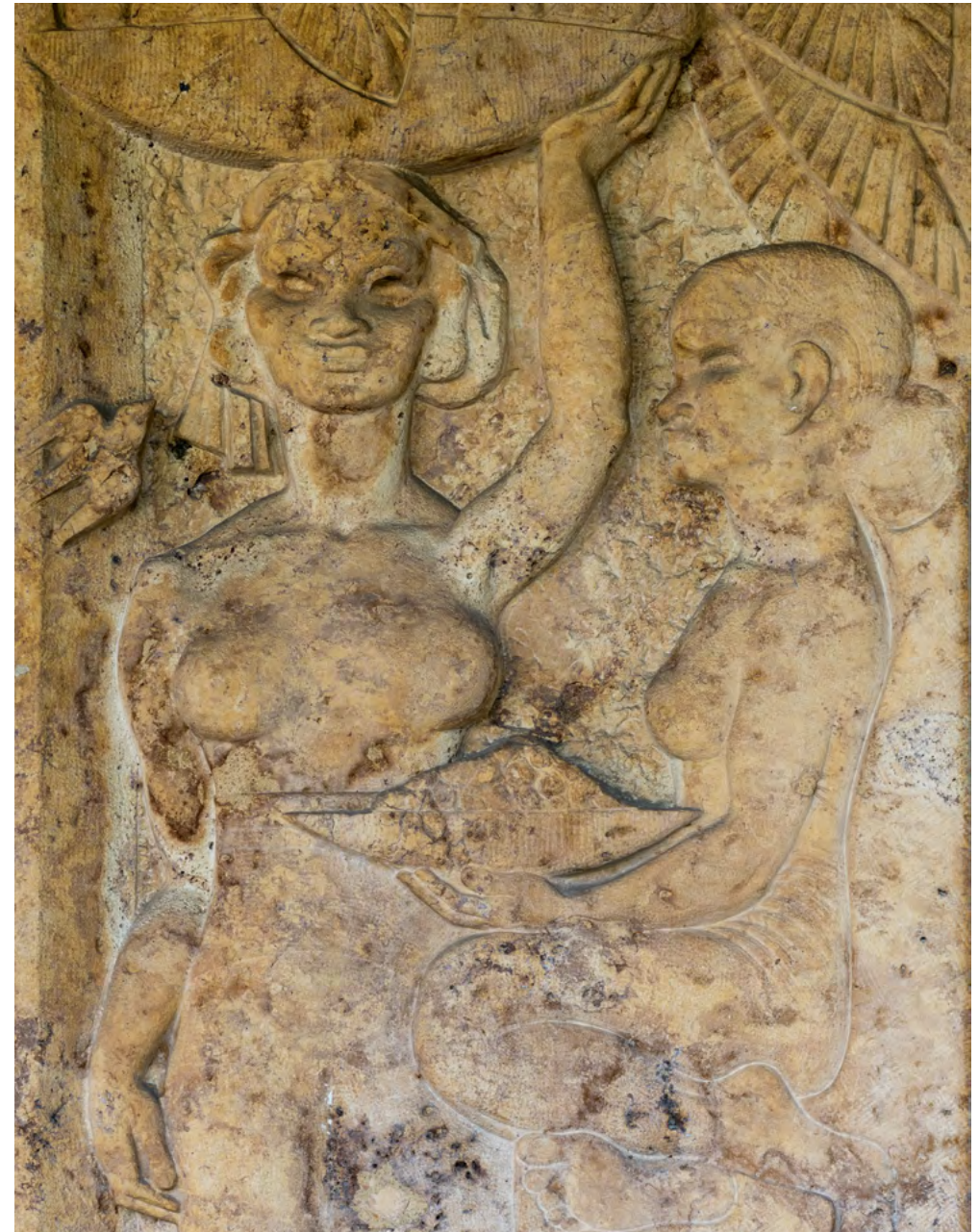
Begin achttiende-eeuwse koopmanshuizen aan het Haringvliet, uit foto-essay *Een ander Rotterdam, Sporen van het koloniale verleden in architectuur en stedenbouw in beeld*, 2020 (Isabelle Boon)

Namen van toen

Iedere dag spreken Rotterdammers de namen uit van koloniale voormannen. Zoals die van Anthony van Hoboken, de naamgever van het appartementencomplex Nieuw Hoboken. Anthony van Hoboken was een reder die koloniale producten verscheepte, slaafgemaakte Afrikanen naar Noord- en Zuid-Amerika vervoerde en Afrikaanse soldaten naar Java bracht om mee te vechten in het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). Ook was hij grootaandeelhouder van de Nederlandsche Handelmaatschappij (NHM) die in Nederlands-Indië

plantages exploiteerde en belastingen inde.

Inmiddels zijn in dit voormalige kantoorgebouw 97 appartementen gebouwd. De meeste bewoners van dit pand zullen de naam van hun appartement uitspreken zonder erbij na te denken, maar voor hen die dat wél doen, kan het pijnlijk zijn. In de stad verwijzen ook verschillende standbeelden en straatnamen naar koloniale heerschappen als Piet Hein, Johan van der Veeken en Witte de With.

Reliëf Cultuur (John Rädcker, 1931), entree voormalig hoofdkantoor Unilever aan Museumpark, uit foto-essay *Een ander Rotterdam, Sporen van het koloniale verleden in architectuur en stedenbouw in beeld*, 2020 (Isabelle Boon)

Uit de serie *Rose Garden*, 2020 (Benjamin Li)

Echt Nederlands: babi pangang

Babi pangang is een gerecht dat in ieder Chinees-Indisch restaurant op het menu staat. Nederlandse reizigers verbazen zich er vaak over dat ze in China of Indonesië geen babi pangang kunnen bestellen. Het is dan ook geen Chinees en evenmin Indonesisch gerecht, al doen de woorden babi (varken) en pangang (geroosterd) anders vermoeden. De specifieke kruidenrij en de rode saus zijn een Nederlandse uitvinding, afgestemd op de smaak van het publiek hier. Zo is babi pangang een voorbeeld van een geslaagde vermenging van de Chinese, Indische én Nederlandse cultuur.

In het begin bestelden vooral mensen met een Indische achtergrond babi pangang. Maar toen Chinees-Indische restaurants zich vanaf het midden van de vorige eeuw in heel Nederland vestigden, werd het gerecht bij een breed publiek populair. De Chinees-Indische restaurantcultuur is van blijvende invloed geweest op de Nederlandse horeca. 'De Chinees' was bijvoorbeeld als eerste ook op zondag open. Heel wat Nederlanders ontdekten zo het 'uit eten gaan'. Met de royale porties kregen ze waar voor hun geld en ze leerden er ook het gemak kennen van afhaalen.

Door een overdaad aan eetgelegenheden met internationale keukens en nieuwe smaken, sloten de afgelopen decennia steeds meer Chinees-Indische restaurants hun deuren. De weinige restaurants die overbleven, specialiseerden zich in de Chinese keuken. Of de eigenaren begonnen een cafetaria, waar je naast de patat ook rendang en babi pangang kunt bestellen. Zo dragen de koloniale wortels bij aan een rijke eetcultuur. Met eigen smaken en nog lang niet van de kook gebracht. De Chinees-Indische restaurantcultuur staat sinds 2020 op de lijst van Immaterieel Erfgoed in Nederland.

Mensen van nu

De belangrijkste koloniale erfenis zit echter niet in stenen en straatnamen, maar in de mensen; in de migranten die zich vestigden in het land dat het leven van hun voorouders bepaalde. Op straat is te zien hoe multicultureel de Rotterdamse bevolking is. Mensen met wortels in Nederlands-Indië, West-Afrika, Suriname en de Antillen lopen op met anderen die hier een nieuw thuis vonden. Rotterdam telt 206 nationaliteiten en 53% van de inwoners heeft een migratieachtergrond. Net als andere snelgroeiende steden heeft Rotterdam te kampen met grootstedelijke problemen en scherpe politieke en etnische tegenstellingen.

Die tegenstellingen klinken door in het debat over het karakter van de stad. Over wie erbij hoort, over oude en nieuwe rechten en plichten. Het is geen gemakkelijk debat en het zal voorlopig ook niet verstommen. Maar het moet wel gevoerd worden, met kennis van het koloniale en slavernijverleden van de stad, met serieuze reflectie en met inlevingsvermogen.

In dit debat spelen Rotterdammers met een verleden in de koloniën een steeds prominentere rol. Logisch, gezien de geschiedenis van hun voorouders. Die dragen ze mee in hun genen en in hun geest. En steeds weer blijkt dat

hun stadgenoten bar weinig weten van die koloniale geschiedenis en er soms ook weinig van willen weten. Vooral nazaten van mensen in slavernij laten van zich horen. Ze spreken met trots over hun voorouders, hun kracht om te overleven en hun verzet. En zo kregen ze voor elkaar dat hun erfenis zichtbaar werd in de stad: in 2013, 150 jaar na de afschaffing van de slavernij, werd het Rotterdamse slavernijmonument onthuld op de Lloydkade. Op deze plaats herdenken en vieren Rotterdammers ieder jaar op 1 juli deze dag van Ketikoti (de ketenen zijn verbroken).

Twee jaar later, in 2015, realiseerde de Stichting Herdenking 15 augustus Regio Rotterdam het Indisch Straatsieraad. Dit monument staat bij de Vlaggenparade op de Boompjes. Hier wordt ieder jaar op 15 augustus het einde van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië herdacht.

Nog in wording is een landelijk monument ter herdenking van de aankomst in Nederland van Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen in 1950 en 1951. De initiatiefnemers zijn kleinkinderen van Molukse afkomst, verenigd in het comité *Van ver gekomen*. Zij zijn een crowdfundingactie gestart voor een monument op de Lloydkade.

Het Slavernijmonument, ontworpen door Alex da Silva, Lloydkade, 2019 (Alex van Stipriaan)

Inmiddels zijn er volop plekken waar Rotterdammers van diverse afkomst hun verhalen, ervaringen en leefstijlen uitwisselen. In Verhalenhuis Belvédère, in hiphopclubs, in de musea, op de markt en in gebedshuizen. Vraag Rotterdammers met een koloniale achtergrond hoe ze in de stad terecht zijn gekomen en ze zullen simpelweg antwoorden: 'Wij zijn hier omdat jullie daar waren!'

Dit boek wil 'halen en brengen' omzetten in 'verhalen en samenbrengen'. Dat begint met interesse in de eigen en elkaars geschiedenis. Vanuit het perspectief van de machthebbers is

destijds veel informatie vastgelegd en terug te vinden in scheepsjournalen, plantageboekhoudingen en verslagen van bestuurders en handelaren. Hier en in Suriname, op de Antillen en in Nederlands-Indië. Die bronnen vormen ook de belangrijkste basis voor dit boek, dat dus zeker niet het hele verhaal vertelt. Getuigenissen vanuit het andere perspectief zijn echter veel minder overgeleverd. Hedendaagse Rotterdammers hebben nog duizenden verhalen te vertellen. Over hoe de koloniale overheersing ingreep in het leven van hun voorouders en daardoor hun eigen leven kleurt en dat van hun nazaten.

Negentiende-eeuwse singha's (mythologische leeuwen), Lombok, Indonesië (Wereldmuseum Rotterdam)

Pronken met andermans veren

Musea krijgen de laatste tientallen jaren steeds vaker verzoeken om voorwerpen uit hun collectie terug te geven aan de landen van herkomst. Het gaat dan om erfgoedstukken die onmisbaar zijn voor de geschiedenis van die landen zelf. In het verleden werd teruggave vaak botweg geweigerd. Tegenwoordig proberen de musea, samen met deskundigen uit de herkomstlanden, te achterhalen of de voorwerpen legaal bij hen terecht zijn gekomen. Want ze kunnen ook zijn geroofd of onder dwang zijn afgestaan. Dit zijn complexe en tijdrovende onderzoeken.

In 1920 werd het Wereldmuseum eigenaar van twee Indonesische singha's, mythologische leeuwen, die bescherming bieden tegen het kwaad. De schenker was bekend, maar de herkomst bleef onduidelijk. Dertig jaar geleden kwam het antwoord. Het boek *De schatten van Lombok* vermeldde dat de singha's aan weerszijden van de hoofdingang van het Lombokse vorstenverblijf stonden. Tijdens de Lombokoorlog maakten soldaten van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) ze in 1894 buit. Hoe het de beelden daarna is vergaan, is nog onduidelijk. Zeker is wel, dat ze, 1 meter 30 hoog, niet zomaar onder de arm zijn meegenomen. Ook is zeker dat ze niet bij de legerleiding zijn ingeleverd, wat wel had moeten. Hoogstwaarschijnlijk zijn de singha's in de illegale handel terechtgekomen. In afwachting van nader onderzoek blijven ze in het Wereldmuseum en daarmee eigendom van de Gemeente Rotterdam.

Nu veel archieven zijn gedigitaliseerd en op internet zijn te vinden doen steeds meer Afro-Surinamers, Afro-Antillianen, Molukse, Indische en 'witte' Nederlanders onderzoek naar hun familiegeschiedenis. Gekoppeld aan de mondeling overgeleverde verhalen bieden ze nieuwe perspectieven op de geschiedenis. En er zijn nog veel meer bronnen. Denk aan voorwerpen in de

musea, liederen, odo's en proverbio (gezegdes en spreekwoorden), dagboeken, foto's en natuurlijk de verschillende muziek- en eetculturen. De koloniale geschiedenis van Rotterdam is overal te vinden, misschien wel in onze eigen straat. Het samenbrengen van die verschillende perspectieven op het verleden legt een basis voor gedeeld burgerschap.

**Krabita pikin, ma no de futuboy fu kaw.
De geit is klein, maar daarom nog niet
de (slaven)loopjongen van de koe.**

Betekenis: al ben je klein, arm of machteloos,
daarom hoef je je nog niet alles te laten zeggen.

**A moro betre sneki beti yu, libisma no tesi yu.
Beter door een slang gebeten dan door de wreedheid van een mens.**

Katibu ta galiña, mama	De slaaf(gemaakte) is een kip, mama
Katibu ta galiña	De slaaf(gemaakte) is een kip!
Shin ta bende nos, mama	De shon (meester) verkoopt ons, mama
Katibu ta galiña	De slaaf(gemaakte) is een kip!

**Si bo forza busá, busá ta papia latin.
Onder dwang kan [zelfs] een pas gearriveerde
Afrikaanse slaafgemaakte Latijn spreken.**

Surinaamse odo's, een fragment uit een Antilliaans Tambu-lied
en een Antilliaans spreekwoord.

Melly Shum Hates Her Job (Ken Lum, Kunstinstituut Melly)

Melly

Kunstinstituut Melly heette tot 2021 Witte de With. Het instituut zit in de straat die is vernoemd naar de zeventiende-eeuwse viceadmiraal Witte de With. Hij was in dienst van zowel de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) als van de West-Indische Compagnie (WIC).

Omdat dekolonisatie een belangrijk thema is in de internationale kunstpraktijk van het instituut, wilde het af van haar oude naam. Witte de With voerde voor de VOC gewelddadige acties uit op Java en op de Molukken. Ook verdedigde hij Nederlands-Brazilië tegen de Portugezen. Hier exploiteerde de WIC een op slavernij gebaseerde kolonie.

In samenspraak met Rotterdammers ruilde het kunstinstituut de naam van deze omstreden koloniale zeeheld in voor die van Melly; een vrouw met een migratiegeschiedenis en een arbeidersberoep. Haar naam en foto sieren al sinds 1990 de gevel van het gebouw als hoofdpersoon in het kunstwerk *Melly Shum Hates Her Job* van de Canadese kunstenaar Ken Lum.

Nogmaals erfenissen: blijvertjes en herstelwerk

De geschiedenis van Rotterdam leeft voort in de mensen met al hun overeenkomsten en verschillen. Ze geven de stad een nieuw eigentijds gezicht met een keur aan winkels, kerkgenootschappen, restaurants uit alle windstreken en het Zomercarnaval. Deze erfenissen zijn inmiddels vanzelfsprekend Rotterdams – dat zijn de blijvertjes, die maken de stad rijk.

Andere zichtbare herinneringen, zoals straatnamen en standbeelden, kunnen juist het leed weer naar boven halen.

Zij vereisen herstelwerk. De gemeente Rotterdam is ermee bezig door alle straatnamen, ook de koloniale, te voorzien van achtergrondinformatie. Iedereen kan de informatie dan ter plekke makkelijk met een digitale code oproepen. Bovendien kiest de gemeente er als tegenwicht voor om nieuwe straten te vernoemen naar verzetshelden uit Nederlands-Indië en Suriname, zoals de Hattasingel, de Tulastraat en het Bonipad. Op deze manier werkt de stad aan een completer verhaal, dat álle Rotterdammers in het heden met elkaar verbindt.

Kerstdiner in Victory Outreach Kerk, Mijnsherenplein, 2018 (Alex de Brouwer)

Doordenkertje | Moeten de pijnlijke sporen worden uitgewist? Of is het voldoende als alle oude en nieuwe standbeelden en straatnamen die verwijzen naar dat pijnlijke verleden, een toelichting krijgen waarin het héle verhaal wordt verteld?

Schippers, makers en bankiers

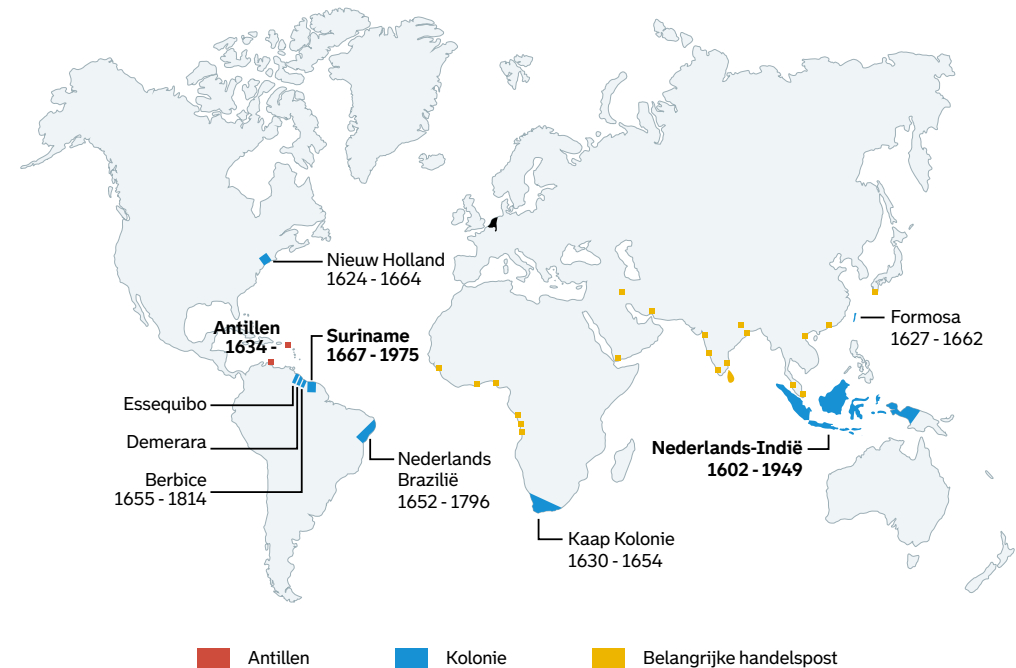
Vanaf 1600 zette de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een wereldwijd netwerk op van handelsposten en koloniën. De scheepvaart en import van tropische landbouwproducten brachten voor veel Rotterdammers werk met zich mee. Slaafgemaakte mensen op de plantages in het Caribisch gebied en landbouwers in het latere Indonesië betaalden de prijs.

Rotterdam is van oudsher een stad van scheepvaart. Tussen 1600 en 1800 telde de stad tussen de 10 en 20 werven. De reders lieten hun koopvaardij-schepen uitvaren om handel te voeren met de koloniën. Ze zetten koers naar het Caribisch gebied, naar Azië en naar andere gebieden met Nederlandse handelsposten of forten. Vanwege zeeoorlogen en piraterij waren de koopvaardij-schepen bewapend met kanonnen en voeren er officieren, soldaten en matrozen mee. De matrozen

hielpen aan boord en bedienden de kanonnen; de soldaten gingen mee om de Nederlandse vestigingen te verdedigen. In de koloniën gebruikten ze ook geweld om onwillige lokale bewoners tot arbeid te dwingen.

Naast de handel in tropische producten werd ook aan mensenhandel verdiend. Waarschijnlijk waren de eerste Rotterdammers die daar geld mee wilden verdienen de kooplieden en reders Johan van der Veeken en

Koninkrijk der Nederlanden

Curaçao en Sint-Maarten zijn in 2010, net als Aruba in 1986, zelfstandige landen binnen het koninkrijk geworden. Bonaire, Saba en Sint-Eustatius zijn sinds 2010 bijzondere gemeenten van Nederland.

Pieter van der Haghen. Van der Haghen liet in 1597 een schip vertrekken naar de kust van Centraal-Afrika om daar Afrikanen in te laden voor Noord- en Zuid-Amerika. Het kwam niet tot een transport omdat de Portugezen het schip in beslag namen.

Door exploitatie van de koloniën, met name Nederlands-Indië, beleefde Rotterdam in de negentiende eeuw haar grootste bloeiperiode.

De concurrentie buitenspel

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, 1602) en de West-Indische Compagnie (WIC, 1621) bepaalden voor een groot deel de ontwikkeling van Rotterdam. Het waren samenwerkingsverbanden tussen de overheid, reders en handelaren, opgezet om de handel te beschermen. Tot 1650 voer er jaarlijks gemiddeld één VOC-schip uit Rotterdam naar Nederlands-Indië; na 1650 waren dat er twee.

Wanneer de lokale bevolking protesteerde tegen de lage prijzen die de VOC voor hun producten betaalde, zette de compagnie grof geweld in. In 1621 vermoordde de hoogste bestuurder in Nederlands-Indië, gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen, op de Banda-eilanden in de Molukken bijna alle inwoners. Van de 15.000 inwoners overleefden er slechts 1.000. Slaafgemaakte bewoners van Madagaskar en uit India moesten hun werk overnemen. Op de Molukken liet Witte de With, toen nog kapitein bij de VOC, zo'n 90.000 kruidnagelbomen vernietigen.

Op die manier verdedigde de VOC het alleenrecht op de uitvoer van nootmuskaat, foelie en kruidnagel.

Behalve deze specerijen vervoerden de VOC-schepen thee, koffie, en suiker. En soms hadden ze ook Japans koper en Chinees porselein aan boord. Deze Aziatische handelswaar werd in Rotterdam geveild, vanaf het einde van de zeventiende eeuw in het Oost-Indisch huis aan de Boompjes. De jaaromzet bedroeg al gauw meer dan 1 miljoen gulden (nu circa 13,5 miljoen euro).

Rotterdam was vanwege zijn koloniale connecties al vóór 1870 een wereldhaven, maar zou ook zonder de handel met de koloniën zijn uitgegroeid tot een wereldhaven van formaat.

Scheepvaart op de Nederlandse koloniën vanuit Den Briel en Hellevoetsluis

Periode	Suriname/ Demarara		Caribische eilanden		Nederlands- Indië	
	in	uit	in	uit	in	uit
1775 - 1794	60	70	52	70	57	71
1795 - 1814	11	28	32	5	10	9
1815 - 1834	219	235	20	17	391	405
1835 - 1854	173	179	16	26	1.188	1.652

Zeeijdingen (Rotterdamsche Courant en Oud Archief Rotterdam, Stadsarchief Rotterdam)

Fort Rotterdam in Makassar, Celebes, Indonesië (Rijksmuseum Amsterdam)

Mijn naam is... Rotterdam

De naam Rotterdam reisde in de koloniale tijd de hele wereld over. Via de scheepvaart, de handel, vestigingen van handelsposten en plantages, investeerders en verzekeraars en de export van bewerkte suiker en tabak. Op Sint-Eustatius en in Makassar (Indonesië) zijn forten naar Rotterdam vernoemd. Meerdere plantages in de Caribische koloniën droegen de naam Rotterdam en de hoofdplaats van het Surinaamse district Nickerie werd Nieuw Rotterdam genoemd. De Stadt Rotterdam, de Erasmus van Rotterdam en de Moorshoofd van Rotterdam waren slavenschepen die slaafgemaakte Afrikanen naar het Caribisch gebied transporteerden.

Op de Surinaamse plantages gaven planters tientallen mannen en jongens de naam Rotterdam, vaak verkort tot Lottam. Voor hen moet Rotterdam een rotwoord zijn geweest, met de nare bijmaak van onderdrukking door de kolonisten die hen zelfs van hun naam beroofden. Ze hadden waarschijnlijk geen idee dat ze naar een stad in Nederland waren vernoemd. Geen van hen kon weten dat hun nazaten, veel later in die naam zouden gaan wonen.

Willemsskade, 1882 (Jan Hoynek van Papendrecht, Atlas van Stolk Rotterdam)

Militaire expedities en oorlogen

Zonder geweld geen koloniën. Het Koninklijk Nederlandsch Indisch-Leger (KNIL) voerde tussen 1816 en 1926 om precies te zijn 74 gevechtsacties uit, nog los van de meerjarige strijd op Java van 1825 tot 1830 en in Atjeh van 1873 tot 1913. Tijdens deze langste koloniale oorlog in de Nederlandse geschiedenis kwamen zeker 100.000 Atjehers om, tegenover zo'n 14.000 Europese en Indonesische militairen van het KNIL.

Kunstenaar Jan Hoynek van Papendrecht (1858 - 1933) maakte bovenstaande aquarel op de Willemsskade, vlak voor de inscheeping van een eenheid koloniale troepen. Op de voorgrond is te zien hoe het Nederlandsch Bijbel Genootschap de militairen nog snel een bijbel uitreikt. Deze eenheid moest een einde maken aan de concurrerende inheemse handel via de Straat van Malakka en vruchtbare landbouwgrond in Atjeh veroveren. De lokale bevolking vocht hevig voor haar onafhankelijkheid. Voor Nederland stond het prestige als 'onoverwinnelijke' koloniale mogendheid op het spel.

Op de Maze

De WIC was een zusterorganisatie van de VOC, en richtte zich op de trans-Atlantische handel met Noord- en Zuid-Amerika. Vanaf 1568 was de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (het huidige Nederland boven de grote rivieren plus Zeeland) al in oorlog met Spanje (de Tachtigjarige Oorlog). Nadat beide landen in 1609 een wapenstilstand sloten, liep de handel met Afrika, Brazilië en het Caribisch gebied vooral via de Spaanse en Portugese havens.

Toen de wapenstilstand in 1621 eindigde, sloten Spanje en Portugal hun havens voor Nederlandse schepen. Om zelf producten uit het Atlantisch en Caribisch gebied te kunnen verhandelen, richtte de overheid datzelfde jaar nog de WIC op. De WIC-schepen waren uitgerust om oorlog te voeren tegen de Spanjaarden. Rotterdam zat samen met Delft en Dordrecht in een afdeling die de Kamer op de Maze werd genoemd. Alleen al deze WIC-kamer vervoerde gedurende zijn bestaan zo'n 30.000 slaafgemaakten uit West-Afrika naar het Caribisch gebied. De WIC ging eind achttiende eeuw failliet. De slavenhandel werd in 1814 afgeschaft, de slavernij in 1863.

Bevordering van de handel

In 1795 werd ook de VOC ontbonden en tijdens de Franse bezetting (1795 tot 1813) lag de koloniale vaart vanuit Rotterdam vrijwel stil. Dat veranderde in 1824 met de oprichting van de N.V. Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM). De NHM betaalde de schippers veel minder dan de reguliere vrachtprijzen, maar de Rotterdamse Oost-Indiëvaarders waren wel verzekerd van werk. Ze kregen 85% van de vrachten toebedeeld. Ook in Suriname was de NHM actief. Van 1882 - 1964 was het bedrijf eigenaar van Mariënborg, de grootste suikerplantage in dat land.

Daarnaast organiseerde de NHM twee keer per jaar koffieveilingen in Amsterdam en Rotterdam. Daar werd voor miljoenen guldens aan koffie omgezet. Deze veilingen waren bedoeld om kapitaalcrachtige handelshuizen winstkansen te geven door het opkopen van grote partijen koffie, die ze verder verhandelden. Die formule paste bij het ideaal van de koopmansstad. In de praktijk waren het echter vooral koffiemakelaars die de aangevoerde koffiebonen op de veilingen opkochten en doorverkochten. Zij werden actief andere kopers van de veilingen.

Rotterdamse Welvaren, de scheepswerf van Anthony van Hoboken, Boerengat, 1813 - 1816 (Gerrit Groenewegen, Stadsarchief Rotterdam)

Fregat Rhoon en Pendrecht, gebouwd door Anthony van Hoboken (Maritiem Museum Rotterdam)

Scheepskoning

Tot 1823 kwamen de meeste grote zeeschepen van Engelse en Franse scheepswerven. Dat veranderde toen koning Willem I in dat jaar een premie instelde voor de bouw van koopvaardijschepen. Een jaar later besloot de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) om koloniale producten (suiker, koffie, thee en indigo) zo veel mogelijk door Nederlandse schepen te laten vervoeren. De Rotterdamse reder (eigenaar van schepen) Anthony van Hoboken speelde hier slim op in. Hij rustte zijn scheepsreparatiewerf, Rotterdamse Welvaren, in 1824 uit voor de nieuwbouw van barken (koopvaardijschepen met drie tot vijf masten) en fregatten (oorlogsschepen met drie masten, vierkant getuigd). Vrijwel alle schepen die in de daaropvolgende decennia op Van Hobokens werf werden gebouwd, waren Oost-Indiëvaarders. Daarmee voorzag Rotterdamse Welvaren in werk voor meer dan honderd man.

Voor Van Hoboken was scheepsbouw een nevenactiviteit. Hij had in eerdere jaren in Azië en Zuid-Afrika een uitgebreid handelsnetwerk opgebouwd met rapporteurs en zaakwaarnemers ter plaatse. In 1831 sloot Van Hoboken een zeer winstgevend meerjarig contract met het departement van Koloniën. Hiermee verwierf zijn rederij bijna het alleenrecht op het transport van Afrikaanse soldaten naar Java voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. In 1832 richtte hij het handelshuis A. van Hoboken & Zonen op met 1 miljoen gulden (nu circa 10,5 miljoen euro) eigen geld.

Van Hoboken noemde zijn eerste nieuwgebouwde fregat Neerlands Koning. Een eerbetoon aan koning Willem I, die destijds opperbevelhebber van de koloniën was. Van Hoboken had een goede relatie met Willem I, die hem meerdere malen bezocht op zijn kantoor in Rotterdam. De koning zou ooit hebben gezegd: 'Als ik geen koning was, zou ik Van Hoboken willen zijn'.

Marineschip in aanbouw op 's Lands werf, Boerengat, 1802 - 1804 (Gerrit Groenewegen, Stadsarchief Rotterdam)

Werk in de scheepsbouw

Alle internationale handel bezorgde duizenden Rotterdammers een baan in de scheepsbouw. Zij werkten als bemanningslid op een schip, bij verwerkingsbedrijven voor suiker en tabak en bij banken of verzekeringsmaatschappijen.

Tussen 1600 en 1800 telde de stad 10 tot 20 werven. Op de werf van de VOC, tussen de Oostzeedijk en het Boerengat, konden Rotterdammers zien hoe de meer dan 200 sjouwers, takelaars en timmerlieden daar in 1791 een enorme Oost-Indiëvaarder bouwden.

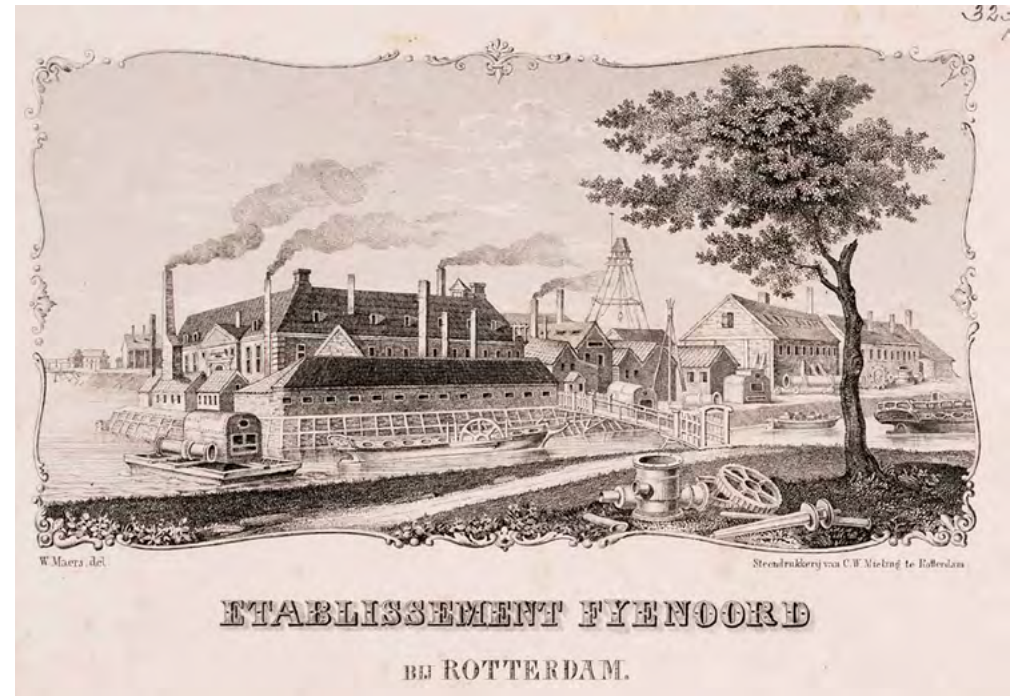
De Oost-indiëvaarders ofwel koopvaardischepen waren driemasters die 800 ton aan vracht konden vervoeren. Daarnaast waren ze inzetbaar als oorlogsschip.

In totaal zijn 47 koopvaardischepen vanaf deze werf te water gelaten.

Werknemers van allerlei Rotterdamse bedrijven verdienden hun boterham dan weer met de aanlevering van scheepsbehoeftes. Van touw en zeilen tot gedroogd vlees en vaten bier. Deze VOC-schepen hadden een bemanning van 160 tot 230 koppen, bestaande uit onder meer stuurmannen, bootsmannen, schrijvers, koks, zeilmakers, een scheepsarts, trompetters, scheepsjongens en vaak ook passagiers. Van de bemanningsleden zag meer dan de helft Rotterdam niet meer terug. Zij overleden onderweg of bleven achter in Nederlands-Indië. De zeilschepen waren vaak langer dan negen maanden onderweg naar Nederlands-Indië.

De reistijd werd aanzienlijk korter na de uitvinding van de stoommachine, waardoor de reders niet langer afhankelijk waren van de wind en de stroming. In 1823 richtte een oud-marineofficier de Nederlandse Stoomboot Maatschappij op. De eerste stalen stoomschepen die van de werf rolden waren oorlogsschepen. Zij dienden voor het vervoer van mariniers die in

Nederlands-Indië de piraterij moesten bestrijden. Toen rond 1870 stoomboten ook als vrachtschip gingen varen, werkten er zo'n 3.700 personen in de Rotterdamse scheeps- en machinebouw. In de tweede helft van de negentiende eeuw hieven de overheid en de NHM hun beschermende maatregelen op. Hierna sloten veel Rotterdamse scheepsbouwers hun werven.

Nederlandse Stoomboot Maatschappij (Universiteitsbibliotheek Leiden)

Koningssprei, Kralingsche Katoendrukkerij, 1817 - 1832 (Museum Rotterdam)

Beschermde handel, verplichte arbeid

Van deze Koningssprei zijn er maar een paar gemaakt. Koning Willem I (1772 - 1843) gaf zo'n siersprei aan Indonesische vorsten met wie hij handelscontracten afsloot, om hen gunstig te stemmen. Tegelijkertijd maakte hij met dit gebaar reclame voor de Kralingsche Katoenmaatschappij, een Rotterdams bedrijf dat machinaal batiks vervaardigde.

Nederlands-Indië was voor Nederland, en dus voor de koning, het belangrijkste koloniaal bezit. Willem I bemoeide zich als opperbestuurder van de koloniën rechtstreeks met de handel vanuit Nederlands-Indië. In 1824 richtte hij de N.V. Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) op om het aandeel van Nederlandse schepen in de export te bevorderen en om de eigen concurrentiepositie ten opzichte van andere landen te versterken. Anders dan de eerdere VOC kreeg de NHM geen handelsmonopolie, maar werd het bedrijf wel bevoorrecht bij het verkrijgen van import- en exportcontracten met het Nederlands-Indische bestuur.

In 1830 voerde Nederland het Cultuurstelsel in om de productie van landbouwproducten te verhogen. Met dit belastingsysteem dwong de overheid miljoenen Javaanse boeren om op een vijfde deel van hun akkers producten te verbouwen voor de Nederlandse staat. Voor de koffie, suiker en indigo die ze verplicht moesten leveren, kregen ze slechts een mager plantloon terug. De reders en handelaren maakten vrijwel altijd winst, ten koste van de Javaanse boeren. Het Cultuurstelsel riep steeds meer kritiek op, maar bleef nog tot 1870 bestaan. Multatuli beschreef in zijn beroemde roman *Max Havelaar, of de Koffijveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (1860) hoe dit systeem leidde tot machtsmisbruik, uitbuiting en hongersnood onder de bevolking van Java.

Zelfs de Rotterdamse Kamer van Koophandel maakte bezwaar. De koloniale handel kon 'alleen gerechtvaardigd worden door de voordeelen eener goede regering over de koloniën, welke haar bescherming verleent en de beschaving onder hare inwoners bevordert'.

Werk in de suiker en de tabak

Voor de werkgelegenheid waren ook de suikerraffinaderijen belangrijk. Zij maakten ruwe suiker geschikt voor gebruik. Deze suiker kwam niet alleen uit de Nederlandse slavenkoloniën in het Caribisch gebied, maar merendeels uit de Franse en Engelse koloniën aldaar. Rond 1750 telde Rotterdam zo'n 30 raffinaderijen die de suiker ook weer exporteerden. Ze kregen op de Europese markt steeds meer concurrentie van Engelse bedrijven. Daardoor waren er in 1787 nog maar twaalf Rotterdamse suikerbedrijven over. In de jaren daarop gingen steeds meer raffinaderijen in buiten- en binnenland over op lokaal geteelde suikerbieten. Tegen 1900 waren alle grote suikerraffinaderijen uit Rotterdam verdwenen.

Met het inzakken van de suikermarkt na 1750 werd de tabaksindustrie de grootste bedrijfstak. Tabak raakte in Europa bekend via inheemse bewoners in Zuid- en Midden-Amerika. Zij gebruikten tabak als genees- en genotsmiddel. Hoewel de tabaksbladen eerst alleen als medicijn werd ingevoerd, kwamen ze ook in Europa al snel in gebruik als genotsmiddel, waardoor de vraag toenam.

Na 1750 openden meerdere Rotterdamse ondernemers tabaksfabrieken. Ze kochten hun tabak hoofdzakelijk in Noord-Amerika, waar slaafgemaakten op plantages de tabaksplanten verbouwden.

In de Rotterdamse fabrieken kerfden arbeiders de tabaksbladen en bundelden ze in een karot, een rol van tabaksbladen. Snuifmolenaars hakten en maalden die karotten tot poeder en mengden er kruiden door. Een deel van deze snuiftabak ging per schip over de Rijn naar Duitsland. Na 1800 verdrongen sigaren en shag de snuiftabak. Aan de Kralingse Plas staan de enige nog werkende Nederlandse specerijenmolens die snuiftabak maken naar traditioneel recept: De Lelie en De Ster.

Uit de serie Delftsblauwe borden over de Rotterdamse tabakshandel, circa 1760 (waarschijnlijk Jacob Schut, Victoria and Albert Museum Londen)

Familiehuis Van Oordt met erachter suikerraffinaderij 't Witte Hart, Bolwerk/Hertestraat, circa 1896 (Stadsarchief Rotterdam)

Investeren, speculeren en frauderen

Bankier Marten Mees (1828 - 1917) was de spil van Rotterdamse koloniale handel, scheepvaart en investeringsmaatschappijen vanaf het midden van de negentiende eeuw. Vanuit het kassiersbedrijf van zijn familie, ooit begonnen met investeringen in de slavernij, bouwde hij een internationaal netwerk van verzekeringsagenten op.

Samen met de bevriende koopman en reder Hendrik Muller stichtte hij in 1863 de Rotterdamsche Bankvereeniging (Robaver), een voorloper van de huidige ABN AMRO. Het startkapitaal van Robaver bedroeg 5 miljoen gulden (nu circa 56 miljoen euro). De eerste 4 miljoen reserveerden de vrienden voor zichzelf en hun zakenrelaties. Het resterende miljoen aan aandelen werd vrij verkocht en daarvoor was een enorme belangstelling. Mees stond ook aan de wieg van de Holland-Amerika Lijn (HAL), de Rotterdamsche Lloyd en de Rotterdamsche Handelsvereeniging (RHV) die op Feijenoord een nieuw havengebied ontwikkelde.

Eerder, in 1856, had Mees de Afrikaansche Handelsvereeniging (AHV) opgericht met zijn vriend, de Rotterdamse havenbaron Lodewijk Pincoffs en diens zwager Herman Kerdijk. Het merendeel van de aandeelhouders (20 van de 26) kwam uit hun gezamenlijke vriendenkring. Ze waren lid van de Rotterdamse gemeenteraad, de Rotterdamse Kamer van Koophandel, de Provinciale Staten of ze zaten in de Eerste of Tweede Kamer. Als toezichthouders koos de AHV vijf eigen aandeelhouders. Kennelijk hadden deze heren een blind vertrouwen in de directeurs Pincoffs en Kerdijk, want ze namen regelmatig genoegen met alleen een mondeling verslag. Dat ging flink mis. Twintig jaar later bleken beide directeurs jarenlang fraude te hebben gepleegd. De firma ging failliet en de investeerders en leveranciers verloren bijna 10 miljoen gulden (nu circa 111 miljoen euro).

Later verklaarde Pincoffs dat hij het verduisterde geld had gebruikt voor de aanleg van een haven op Feijenoord. Mees zei over Pincoffs:

Spotprint over de vlucht van Lodewijk Pincoffs na zijn fraude en het faillissement van de Afrikaansche Handelsvereeniging, 1879 (P.C.J. Faddegong & Co, Rijksmuseum Amsterdam)

'Hij was een egoïst, maar had tegelijkertijd alles voor anderen over.' Mees zelf was een maatschappelijk betrokken man die veel bijdroeg aan gemeenschapsvoorzieningen. Hij was onder meer lid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, mede-oprichter van het Rotterdamsch Leeskabinet (een particuliere bibliotheek) en van De Eerste Maatschappij van Burgerwoningen. Daarnaast hielp hij de Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond aan een vergader- annex cursusruimte, want kennis zou volgens Mees de arbeiders wapenen tegen het socialisme.

Vriendjespolitiek in de financiële sector

Al die koloniale handel vroeg enorme investeringen van reders en handelaren. Regenten, koopmannen en het stadsbestuur staken er handenvol geld in. Handelshuizen bemiddelden bij het beleggen in handel en koloniaal bezit. Dat gebeurde op verschillende manieren. Zo kon een handelshuis een schip laten uitvaren onder 'partenrederij'. In dat geval kreeg een schip meerdere eigenaars die deelden in de kosten én in de winst of het verlies. Iedere deelnemer kon grote investeringen doen, terwijl geen van hen een groot risico liep.

Het Rotterdamse handelshuis Coopstad & Rochussen verhandelde met deze constructie zo'n 20.000 Afrikanen naar Suriname en Curaçao. Daarnaast richtten verschillende handelshuizen beleggingsfondsen op waar Rotterdammers in konden investeren. Met het ingelegde geld verstrekten de handelshuizen hypotheek aan plantage-eigenaren in Suriname. Zij moesten daarvoor in ruil hun producten via dit handelshuis verkopen. Omdat die hypotheek dikwijls gebaseerd waren op een grotere winst dan de plantages opleverden, raakten veel eigenaren in de financiële problemen en stelden ze vervolgens nog hogere eisen aan de slaafgemaakten.

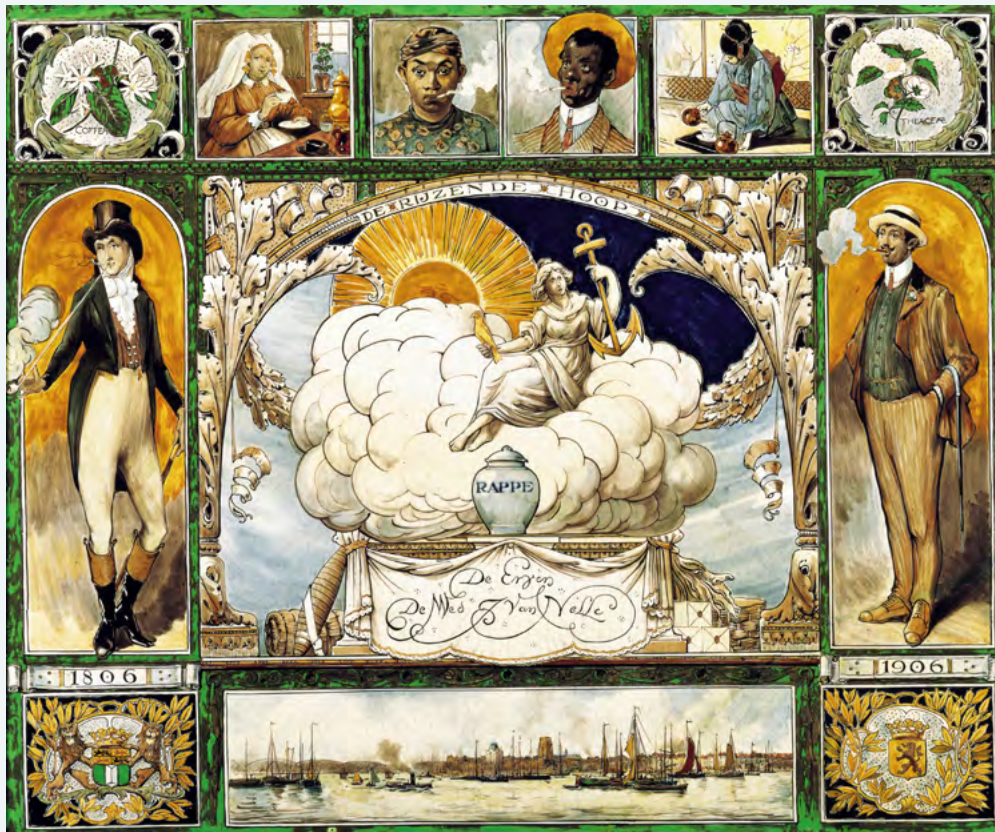
De partenrederij en plantage-hypotheek functioneerden als handelsverzekeringen, omdat de investeerders het risico deelden en niemand een groot risico liep. Daarnaast boden verzekeringsmaatschappijen ook zeeverzekeringen aan. Met zo'n verzekering konden reders, scheepseigenaren en transporteurs zich indekken tegen risico's als schipbreuken en natuurrampen.

De Maatschappij van Assurantie schreef 125 keer in op een verzekering van een Rotterdams slavenschip of de lading ervan. De *Publicola* van de firma Coopstad en Rochussen bijvoorbeeld werd voor 4.000 gulden verzekerd. In 1761 vermeldde het scheepsjournaal: ingeladen 313 Afrikanen, uitgeladen 271. Zo'n sterftcijfer was allesbehalve uitzonderlijk. De kosten hiervan vielen niet onder de verzekering. Vanaf 1870 waren slaafgemaakte mensen die bij een opstand aan boord omkwamen, wél meeverzekerd.

En zo ging het steeds. Het geld bleef stromen, maar altijd dezelfde kant op. Richting Europa, en weg van slaafgemaakten op de plantages in het Caribische gebied en inheemse boeren in Nederlands-Indië.

Affiche, 1905 - 1910 (Stadsarchief Rotterdam)

Plaquette ter gelegenheid van 100-jarig bestaan van Van Nelle, 1906 (Museum Rotterdam)

De Weduwe uit Rotterdam

De Van Nelle Fabriek bruist nog altijd van de activiteiten; in deze tijd gaat het om evenementen, congressen en manifestaties. De fabriek is ook een bedrijfsverzamelgebouw voor creatieve ondernemers. Die mogen in deze voormalige tabaks- en theefabriek al lang niet meer roken, maar een theetje is nog wel toegestaan. Het complex werd bijna honderd jaar geleden gebouwd door de firma De Erven Wed. J. van Nelle en kwam in 2014 als eerste daglichtfabriek op de Werelderfgoedlijst van UNESCO.

Het succesverhaal begon met Johannes van Nelle die in 1782 in Rotterdam een winkel in koloniale producten opende. Na zijn dood zetten zijn weduwe en zijn zoon de zaken voort. De nieuwe directeur, Jacobus Johannes van der Leeuw, bleef tabak kopen in Nederlands-Indië. Daarnaast investeerde hij ook rechtstreeks in tabaksplantages op Java.

Bovendien bleek Nederlands-Indië, behalve een leverancier van tabak voor sigaren, een bijzonder winstgevende afzetmarkt voor een nieuw product: shag, waarmee je zelf sigaretten kon draaien. De shag-tabak kwam uit Virginia (Verenigde Staten) en werd daar verbouwd door mensen in slavernij. Hoe populair de shag-tabak was, blijkt uit het verhaal van een deelnemer aan een onderzoeksreis naar Nieuw-Guinea. Hij merkte dat de Papoeabevolking graag tabak als betaling aannam. Maar alleen 'die van de firma Weduwe Van Nelle [...], in de bekende kleine donkerblauwe pakjes'.

Op de plaquette is te zien hoe twee witte heren uit 1806 en 1906 samen met vier consumenten uit vier continenten van Van Nelle-producten genieten. Koffie en thee werden in de twintigste eeuw steeds belangrijker, al bleef Van Nelle op kleine schaal tabak verwerken. In 1987 nam concurrent Douwe Egberts het bedrijf over en sloot de fabriek in 1995. Van Nelle verdween als Rotterdams wereldmerk. Gebleven is een iconisch erfgoedgebouw in de stijl van Het Nieuwe Bouwen.

ROTTERDAMSCH LLOYD

MAILDIENST OM DE VEERTIEN DAGEN
VAN **ROTTERDAM** NAAR **JAVA**
VIA **SOUTHAMPTON** EN **MARSEILLE**.

Hoofdagente **RUYS & Co** ROTTERDAM. Agenten **INTERNATIONALE CREDIT-EN HANDELS-VEREENIGING, ROTTERDAM**.
BATAVIA.

of bij hunne Agenten te:

Affiche, 1883 (Stadsarchief Rotterdam)

Lijnvaart naar Nederlands-Indië

De opening van het Suezkanaal in 1869 betekende een grote verandering in de scheepvaart naar Azië. Daardoor werd de reistijd tussen Nederland en Nederlands-Indië sterk verkort. Het vervoer tussen Nederland en Nederlands-Indië was in handen van grote lijnvaartrederijen die per stoomschip het persoons- en goederenvervoer verzorgden. De belangrijkste ondernemer in de Rotterdamse vaart op Nederlands-Indië was Willem Ruys. Deze Willem Ruys begon in 1872 een stoombootdienst op Batavia. Drie jaar later richtte hij de Rotterdamsche Lloyd op, die over zeven schepen beschikte. Op aanraden van vriend en zakenpartner Marten Mees veranderde Ruys zijn onderneming in 1883 in een NV, om de concurrentie in de koloniale vaart beter aan te kunnen. Ruys en Mees zorgden ervoor dat de directie en de raad van commissarissen in meerderheid uit Rotterdamse ondernemers bestonden. De algemene aandeelhoudersvergadering had maar weinig invloed op het beleid.

De belangrijkste concurrent van de Rotterdamsche Lloyd was de Stoomvaart Maatschappij Nederland. Dit Amsterdamse bedrijf had een overheidscontract voor het post- en passagiersvervoer van en naar Nederlands-Indië. Dat leverde een vast inkomen op, maar ook de kostbare verplichting om een snelle lijnverbinding met veel afvaarten te onderhouden. Om de kosten te drukken besloten de Rotterdamse Lloyd en de Stoomvaart Maatschappij Nederland in 1883 tot een samenwerking voor het gouvernementele post-, personen- en goederenvervoer tussen Nederland en Nederlands-Indië. Daarnaast richtten de eigenaren van beide bedrijvende Koninklijke Paketvaart Maatschappij op, voor het transport binnen de Indische archipel.

Na de Tweede Wereldoorlog speelden beide maatschappijen een belangrijke rol in het vervoer van overlevenden van de Japanse interneringskampen naar Nederland en bij het transport van troepen tussen Nederland en Indonesië.

Doordenkertje | In de hele koloniale periode verwerkten Rotterdamse bedrijven landbouwproducten uit de koloniën, die ook door Rotterdammers werden geconsumeerd. Volgens de huidige normen houdt maatschappelijk verantwoord ondernemen ook een eerlijk salaris en fatsoenlijke werkomstandigheden voor de productiemedewerkers in. Wie zijn hiervoor verantwoordelijk?

Rotterdam en het systeem van slavernij

In de koloniale tijd waren duizenden Rotterdammers direct en indirect verbonden met de trans-Atlantische slavenhandel en slavernij. Dat gold niet alleen voor reders, koopmannen en plantage-eigenaren, maar ook voor de arbeiders in de scheepsbouw, verwerkers en gebruikers van door slaafgemaakten verbouwde producten. Veel Rotterdammers hadden weet van de erbarmelijke leef- en werkomstandigheden van slaafgemaakten. Nieuw onderzoek maakt steeds duidelijker hoe heftig de slaafgemaakten zich hebben verzet tegen de onderdrukking en uitbuiting door Nederlandse slavenhouders en opzichters.

Al rond 1600 voeren Rotterdamse reders naar Brazilië om suiker te kopen die daar op de plantages door slaafgemaakte Afrikanen was verbouwd. In de twee volgende eeuwen stichtten Nederlanders vele plantages in het Caribisch gebied en aan de noordkust van Zuid-Amerika. Voor het werk

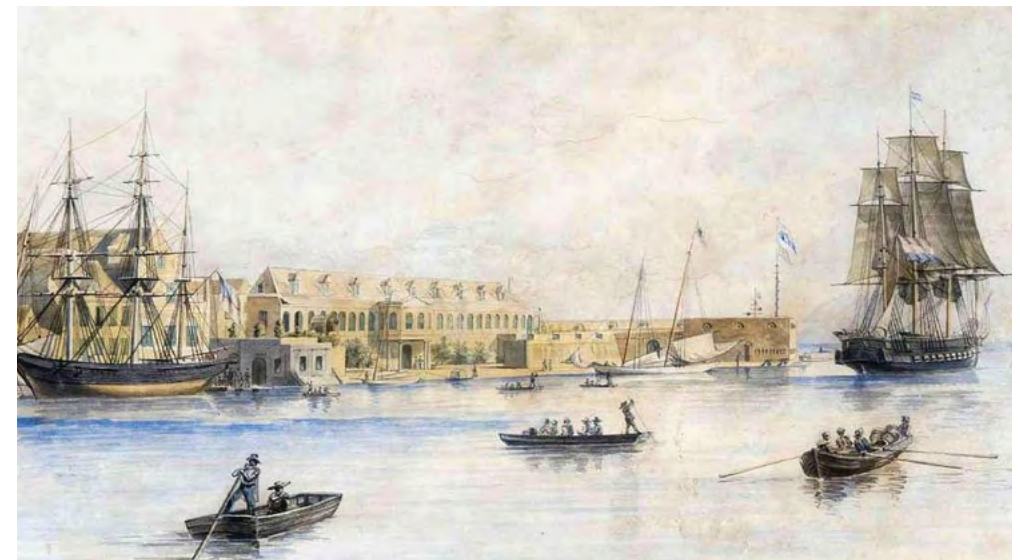
op die plantages lieten ze per schip West-Afrikanen aanvoeren. Samen met de overheid richtten handelaren in 1621 de West-Indische Compagnie (WIC) op. Rotterdam had in de WIC een eigen afdeling (Kamer), samen met Dordrecht en Delft. De WIC kreeg van de overheid het alleenrecht (octrooi)

op alle Nederlandse handel in het Atlantisch gebied. Er ontstond een systeem dat 'driehoekshandel' wordt genoemd. Koopvaardij schepen voeren van Rotterdam naar de westkust van Afrika, geladen met textiel, sterke drank, buskruit en geweren. Met die goederen kochten ze Afrikaanse slaafgemaakten, die ze in slavenshippen transporteerden naar het Caribisch gebied en Suriname. Vanuit de koloniën zeilden die schepen met een vracht van ruwe suiker, koffiebonen, cacaobonen, katoen en zout weer terug naar Rotterdam.

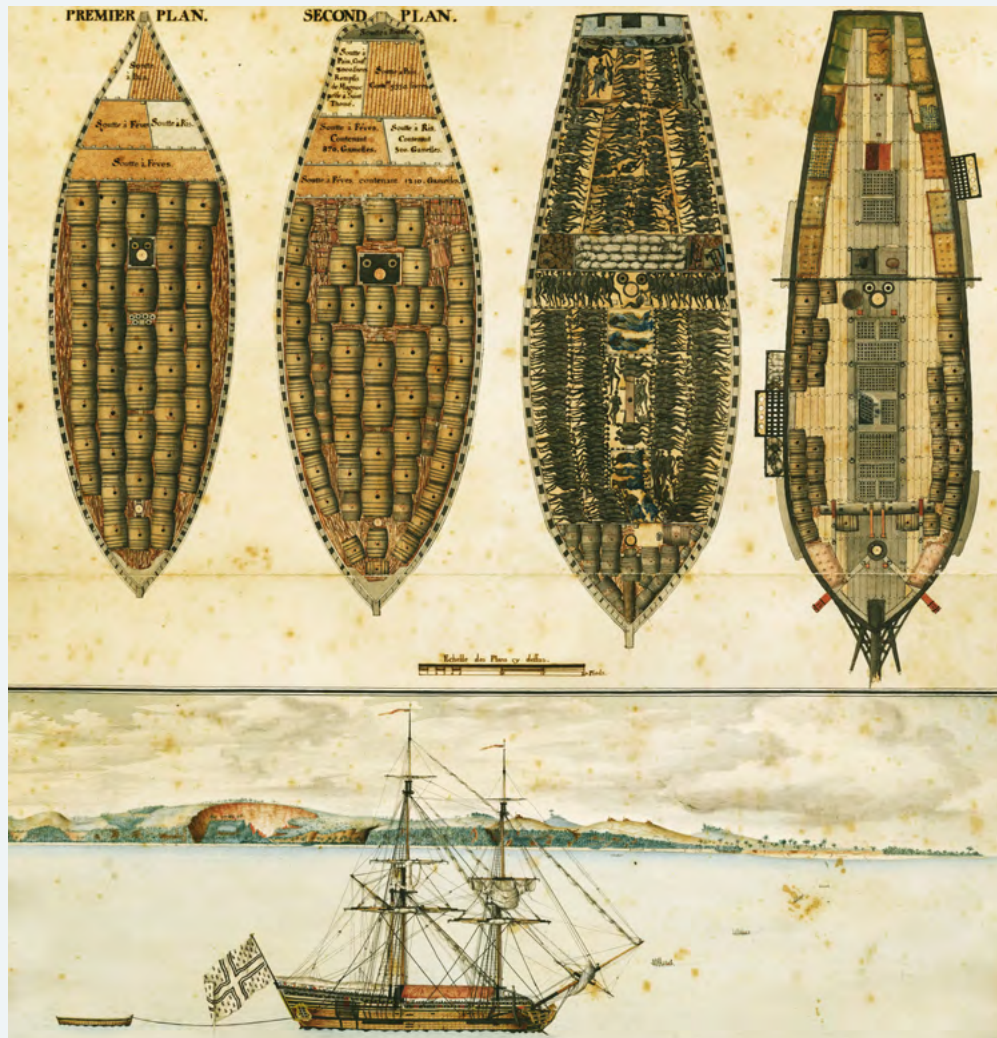
Daarnaast was er de enkelvoudige retourvaart, van handelsschepen die vanuit Rotterdam op en neer voeren naar Afrika of Noord- en Zuid-Amerika.

Voor de mensenhandel lieten Rotterdamse reders hun schepen ombouwen tot slavenship. Uit hun scheepsjournalen blijkt dat gemiddeld één op de zeven Afrikanen onderweg stierf. Doodsoorzaken waren besmettelijke ziektes, slechte voeding en suïcide door het weigeren van eten of een sprong overboord. Deze slaafgemaakten staan slechts naamloos, in de vorm van een nummer en een verliespost, vermeld in de scheepsjournalen.

Eén op de acht Rotterdammers heeft voorouders die in het Atlantisch gebied in slavernij hebben geleefd.

Haven van Willemstad, circa 1858 (G. Voorduyn, Tropenmuseum)

Ladingplan van het Franse slaverschip Marie Séraphique dat uit Nantes via Congo-Angola naar het Caribisch gebied voer, 1769 - 1770 (Musée d'Histoire de Nantes)

Slaverschip Rotterdam

In 1675 vertrok het schip *Rotterdam* naar West-Afrika. Onderweg bouwden de scheepstimmerlieden het koopvaardijship met extra tussendekken om tot slaverschip. Gemiddeld was er per Afrikaanse gevangene een ruimte beschikbaar van 170 bij 30 bij 70 centimeter. Dat is, cynisch genoeg, ongeveer de inhoudsmaat van een dooskast.

In 1676 begon de oversteek over de Atlantische Oceaan. In het ruim zaten en lagen zo'n 450 Afrikanen, de meesten uit noordelijke gebieden. Mensen uit nabijgelegen streken konden elkaar een beetje of zelfs goed begrijpen; anderen spraken een heel andere taal.

Historicus Alex van Stipriaan stelde zich in zijn boek *Rotterdam in slavernij* hun situatie voor: 'Het moet verwarrend zijn geweest om alles wat vertrouwd was achter te laten. Dat zal eenzaam hebben gemaakt. Vooral ook omdat de witte wezens met wie je te maken krijgt, je volstrekt vreemd zijn. Dat zij nu de – zoveelste – baas zijn in de lange rij sinds je gevangen bent genomen, is inmiddels wel duidelijk. Je hoort ze geluiden maken waar geen touw aan vast te knopen is; ze hebben een grove huid met een wit-roze kleur, touwachtig haar en ondoordringelijk helle ogen. Nog merkwaardiger is dat hun soort kennelijk alleen uit mannetjes bestaat, die zich bovendien agressief gedragen. Ze hebben wel behoefte aan vrouwen, want ze komen regelmatig de vrouwen in het ruim 'bezoeken'. Je hebt er geen idee van, dat de naam van dat schip, of liever die klank, Rotterdam, in jouw eigen leven en dat van je nazaten vaker zal voorkomen dan je lief is.'

Lengtedoorsnede van een slaverschip met een tussendek voor slaafgemaakten (Zeeuws Archief Middelburg, blog Eenigheid)

Jean de Mey (1585 - 1645) en Eva de Mey - Raye (1593 - 1651) (Stadsarchief Rotterdam)

Familie De Mey in slavernij

Jean en Jacques de Mey waren de Vlaamse stamvaders van een echte Rotterdamse koopmans- en regentenfamilie. De broers vestigden zich in 1610 in Rotterdam waar ze een suikerraffinaderij startten. De ruwe suiker kwam uit Brazilië en het Caribisch gebied en was verbouwd door slaafgemaakte Afrikanen. Binnen enkele generaties bouwde de familie een wereldwijd suikerimperium op. Daarbij hielp het dat ze vaak trouwden met zussen of dochters van plantage-eigenaren of invloedrijke WIC-functionarissen.

Van het reilen en zeilen op plantages aan de andere kant van de Atlantische Oceaan moeten veel familieleden op de hoogte zijn geweest. Zo trad Pieter, zoon van Jacques, op als tussenpersoon tussen de suikerproducenten in Brazilië en de koopmannen op de schepen uit Nederland.

Hij behartigde de suikerbelangen van de familie. Na de herovering van de Braziliaanse kolonie door de Portugezen in 1654 vestigde Pieter zich op Curaçao en trouwde daar ook. Zijn naam leeft nog voort in het stadsdeel Pietermaai. Achterkleinzoon Jan trouwde in Suriname een erfgename van twee suikerplantages en een koffieplantage. Andere familieleden verhandelden in dienst van de WIC Afrikanen naar het Caribisch gebied.

Rotterdamse plantage-eigenaren ontvingen uitgebreide brieven en boekhoudkundige verslagen over hun overzeese bezittingen. Tot in detail rapporteerden de administrateurs en plantagedirecteuren maandelijks over de opbrengst van de oogst, de gedane arbeid en het aantal zieken. Ook maakten ze melding van de altijd hoge sterftecijfers onder slaafgemaakten, van vluchtpogingen en van de zweepslagen die slaafgemaakten moesten ondergaan.

Deze informatie, zo stelt historicus Alex van Stipriaan, moet ongewoon zijn geweest voor de toenmalige lezers van deze papieren, en dus hun aandacht hebben getrokken. 'Zo gingen zij zelf echt niet om met hun eigen huispersoneel, of met arbeiders in het algemeen. [...] Geen arbeider in Nederland, laat staan een vrouw, werd voor luiheid op het werk met enkele tientallen zweepslagen gestraft en werd daarbij gesteund door de wet. Geen boerenknecht in Nederland werd met metalen boeien aan de voeten een tijd opgesloten omdat hij de nacht bij de moeder van zijn kinderen had doorgebracht in een dorpje verderop. Geen mens in Nederland, hoe beperkt en armoedig de omstandigheden vaak ook waren, leefde onder dezelfde constante dreiging van geweld en onder de sterk ingeperkte zelfbeschikking als de slaafgemaakte Caribische mens.'

Toch zijn er nauwelijks bronnen waaruit naar voren komt hoe plantage-eigenaren over hun menselijk 'bezit' dachten, of over slavernij in het algemeen. Zeker is wel dat ze via de verslagen veel meer afwisten van wat zich op de plantages afspeelde dan later vaak is gedacht.

Plantage Roosenburg (Collectie Bienfait, Engeland)

Winst uit slavernij

In 1730 verloor de WIC haar octrooi op de trans-Atlantische handel. Die bedrijfstak kwam steeds meer in handen van particuliere handelsfirma's. In Rotterdam waren er in de achttiende eeuw vier grote handelshuizen actief in de slavenhandel. Daarnaast belegden ze in Surinaamse plantages via zogenaamde 'negotatiefondsen': fondsen waarin investeerders hun geld konden beleggen. Een van de handelshuizen op deze markt was de firma Ferrand Whaley Hudig & Zoon.

Vader en zoon Hudig hanteerden, net als hun collega-ondernemers, een verdienmodel waarmee ze het bedrijfsrisico spreidden over meerdere beleggers. Een plantage-eigenaar

die geld nodig had kon bij Hudig een hypotheek aanvragen die werd gedekt door het ingelegde kapitaal van de beleggers. Om de waarde van de plantage als onderpand vast te kunnen stellen, lieten de Hudigs die plantage taxeren; vaak te hoog. Die taxatie bepaalde namelijk hoe hoog de hypotheek mocht zijn. Vervolgens brachten de Hudigs meerdere plantageleningen samen in een beleggingsfonds. Zo'n fonds gaf obligaties uit tegen een vaste jaarlijkse rente en aflossing. Het handelshuis verwierf ook het recht om alle producten van en voor de plantage te verkopen en in te kopen. Zo mogelijk sloot de firma bovendien een transportverzekering af en verzorgde ook het transport zelf. En over iedere transactie berekende het handelshuis provisie.

Hoe snel de winst kon groeien, illustreren de volgende cijfers van de firma Hudig. In 1759 sloot Hudig voor 100.000 gulden zijn eerste hypotheek in Suriname af op de plantages Roosenburg (suiker) en Mon Bijou (koffie). In 1775 had Hudig een jaaromzet van 1,2 miljoen gulden (nu circa 12,5 miljoen euro) aan obligaties, met elf plantages als onderpand. Op deze plantages woonden in die tijd gemiddeld 1.400 slaafgemaakten. Hun lot, zo blijkt uit onderzoek, interesseerde de firma minder dan de winst van het bedrijf.

Slavernij op de plantages

Europese eigenaars, administrateurs en directeurs leidden op hun plantages vaak een luxeleventje, zelfs als de zaken minder goed liepen. Hoe anders was dat voor de slaafgemaakten. Op de Surinaamse plantages Driesveld – door slaafgemaakten Tessié genoemd – leefden rond 1777 bijvoorbeeld 127 mensen in slavernij. Stadsarchief Rotterdam bezit een verslag waarin staat dat zij vaak ziek waren en dat 'daarbij onder hun een moedeloosheid en neerslagtigheid regeerde', waardoor de sterfte hoog was. De directeurs wilden voortdurend nieuwe mensen aankopen, omdat er op de Surinaamse plantages altijd meer mensen stierven dan er geboren werden. Zo waren er in 1814 op Tessié nog maar 81 mensen over.

Op Tessié waren de leefomstandigheden vergelijkbaar met die op andere plantages. De slaafgemaakten werden bij aankomst gebrandmerkt en dan ondergebracht in een blok met achttien vertrekken van 5 bij 8 meter. In zo'n ruimte sliepen gemiddeld zes volwassenen en twee kinderen. Als slaafgemaakte vrouwen kinderen kregen, werden die bij geboorte bezit van de eigenaar van hun moeder. Op plantage Tessié werden relatief veel kinderen geboren met een witte vader. Zij hoefden geen veldwerk te doen maar werden bijvoorbeeld timmerman of huisbediende. Zo werd een groep bevoorrecht die herkenbaar was aan een lichter uiterlijk.

Plantagedirecteur met zijn huisjongen en huismeid, circa 1850 (Th. Bray, Tropenmuseum)

Tula, held van Curaçao

'Wij zijn al te zeer mishandelt [...] wij zoeken niemand kwaad te doen, maar zoeken onze vrijheid.' Aldus sprak Tula op Curaçao in 1795. Hij leidde een van de grootste Nederlandse slavenopstanden. Uit zijn oproep bleek dat hij weet had van een grote opstand van slaafgemaakten op Haïti, toen een Franse kolonie: 'De Franse negers hebbe hunne vrijdom bekomen, Holland is ingenomen door de franschen, vervolgens moeten wij ook hier vrij zijn.'

Tula en zijn broeders Karpata en Pedro Wakao moesten het opnemen tegen Albert Kikkert, een Rotterdamse marineofficier die samen met zijn vrouw eigenaar was van enkele plantages op Curaçao. Een aantal van hun slaafgemaakten deden actief mee aan de opstand. Op dat moment lag het marineschip van Kikkert in de haven van Curaçao voor anker. Hij liet de mariniers meteen uitrukken. Desondanks wisten Tula en zijn medestrijders de hele westelijke helft van het eiland te bevrijden. Zij hadden hun actie goed voorbereid en konden op een grote aanhang rekenen. Toch wisten Kikkert en zijn mannen de opstand na een maand neer te slaan, mede door verraad. Als afschrikwekkend voorbeeld werden de leiders gemarteld en vermoord. In zijn scheepsjournaal noteerde Kikkert: 'twee van de mannen zijn levendig geradbraakt, en geblaakt, vervolgens onthoofd en de koppen op de galg gezet...'

Ieder jaar herdenken Curaçaoënaars op 17 augustus de dag waarop de opstand in 1795 begon. Tijdens een historische optocht, de Ruta Tula, spelen ze de gebeurtenissen na.

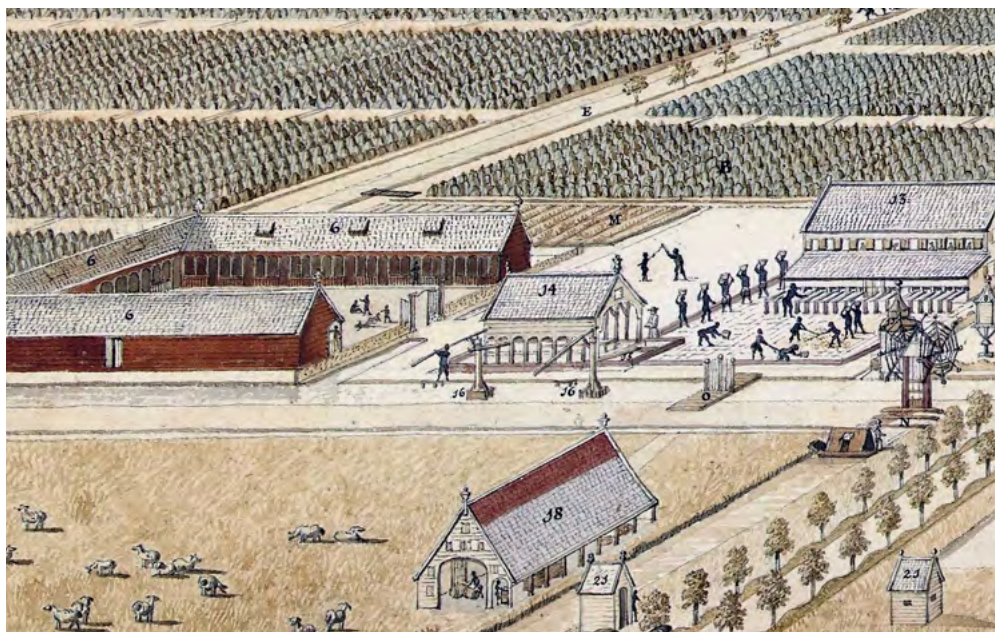
Ruta Tula, re-enactment van de opstand in 1795, Curaçao, 2008 (Alex van Stipriaan)

Het leven van alledag

Op de plantages moesten slaafgemaakten iedere dag tegen zonsopgang de directeur komen groeten: 'Odi, masra'. Dan werd het werk verdeeld. Na een werkdag van 12 uur verzamelden ze zich weer bij de plantagewoning. De directeur vroeg aan de vrije opzichter en de 'basya', een slaafgemaakte die op het werk moest toezien, wie goed had gewerkt en wie straf verdiende.

Naast het veldwerk was de bewerking van de oogst tijdrovend werk dat vaak door vrouwen en kinderen moest worden gedaan. Slaafgemaakten

moesten ook voor hun eigen eten zorgen. Dat verbouwden ze op gemeenschappelijke kostakkers en op eigen kostgrondjes, na het werk en op de enige vrije dag, zondag. Rond oud en nieuw kregen de slaafgemaakten een paar dagen vrij en ontvingen ze gezouten vis, maismeel, textiel om kleding van te maken en bijvoorbeeld pijpen en tabak. Hoe zwaar het leven op een plantage was, hing deels af van de eigenaar, zijn opzichters en de opbrengsten van de akkers. In slechte tijden hadden de slaafgemaakten vaak te weinig te eten en nog zwaarder werk. Straffen dreigden altijd, soms met de dood als gevolg.

Blokwoningen voor slaafgemaakten op plantage Leeverspoel, Cotticarivier, Suriname, eind achttiende eeuw (Rijksmuseum Amsterdam)

Verzet

In hun bedrijfsadministraties hielden de administrateurs alles bij. Een slaafgemaakte werd gezien als bezit waar geld in was geïnvesteerd, niet als een persoon met rechten. In de boekhoudingen staan geboortes, sterftes en ziektes, naast uitgaven voor voetboeien of vangacties van vluchtelingen. Daaruit blijkt dat slaafgemaakten zich altijd hebben verzet tegen hun lot. Zij deden dit op veel manieren, van langzaam-aanacties, sabotage van machines of werktuigen en het bespotten van de bazen, tot werkweigering, vluchten, pogingen om de bazen te vergiften en complete opstanden.

Dat slaafgemaakten vaak mishandelingen ondergingen blijkt uit de administratie die de plantage-beheerders bijhielden en die ook bij de financiers en eigenaren in Rotterdam terechtkwam. Zo veroordeelde de directeur van de 'Rotterdamse' plantage Somerszorg in 1852 de oude Elias tot 25 zweepslagen, 'wegens plichtsverzuim'. Drie vrouwen en een man kregen ieder vijftien zweepslagen voor 'slecht koffieplukken'. Ook komen er steeds meer bronnen boven water die laten zien dat op veel plantages opstanden plaatsvonden. Het verzet en de opstanden tonen aan dat het lichaam wel tot slavernij kan worden gedwongen, maar dat niemand een ander de kracht van de geest en de moed kan afnemen, ook al moesten de slaafgemaakten er een hoge prijs voor betalen.

Marrons

In Suriname ontvluchtten groepjes slaafgemaakten de plantages. Zij werden 'marrons' genoemd. Vluchten vergde moed. Velen zullen het hebben overwogen, sommigen waagden het – anderen wilden wellicht hun familieleden niet in de steek laten. Marrons vluchtten naar het enorme tropisch regenwoud. Daar was leven gevaarlijk vanwege giftige slangen en insecten, moerassen, gebrek aan voedsel en natuurlijk de aanvallen van Europese militairen die achter hen aan gingen. Toch stichtten groepen van voornamelijk mannen daar nederzettingen en versterkingen, zoals fort Boekoe. Van daaruit vielen ze plantages aan, om zo aan wapens en kleding te komen. Vaak namen ze ook mannen en vrouwen mee het bos in. Bekende marronleiders waren Abini, Labi en Boni.

Ook op Curaçao vluchtten mensen weg uit de slavernij. Ze konden moeilijk op het eiland blijven omdat ze zich nergens konden verschuilen. Wél lukte het elk jaar kleine groepjes mensen om over zee aan het leven op de plantages en zoutpannen te ontkomen. Van de mensen die de vlucht over zee overleefden, vestigden de meesten zich op het vasteland van wat nu Venezuela is. Georganiseerd verzet vond plaats tijdens een grote opstand op Curaçao, in 1795, onder leiding van Tula, Karpata en Pedro Wakao.

De kracht van Winti

Op de West-Kruiskade vind je de Fred Kulturu Shop. Op deze plek in hartje Rotterdam kun je alle benodigdheden kopen voor kruidenbaden, geneeskrachtige rituelen en offers aan de goden en voorouders in de religieuze traditie van winti.

De wintireligie ontstond in Suriname tijdens de slavernij. Voor de slaafgemaakten was winti een bron van kracht en onderlinge verbondenheid. De wintigoden hielpen hen ook in de zwaarste omstandigheden te overleven en in verzet te komen. De slavenhouders waren bang voor de ceremonies, waarover ze geen controle hadden. Maar hoe ze ook de rituele bijeenkomsten van slaafgemaakten en hun zang en dans verboden, het lukte ze niet de spirituele wereld uit te bannen. Want slavenhouders konden wel het lichaam van slaafgemaakten beheersen, maar niet hun geest.

De wintireligie is een van de voorbeelden van de nieuwe cultuur die de Afrikaanse slaafgemaakten in Suriname ontwikkelden. Omdat zij uit verschillende delen van West-Afrika kwamen, van het huidige Senegal tot het huidige Angola, hadden zij geen gemeenschappelijke taal en cultuur. In Suriname en op de Caribische eilanden creëerden ze eigen talen als het Sranan Tongo en Papiamentu en een nieuwe spirituele geloofswereld. Afro-Antillianen hebben hun spirituele cultuur ingebed in het katholicisme. Zo wordt de heilige Antonius vaak aangeroepen om voor iets te bemiddelen bij God. Voor deze 'Lele Toni' wordt rondom zijn naamdag soms dagenlang gedanst. In de Afro-Surinamse winti is de Leba een bemiddelaar tussen goden en mensen. In beide gevallen wordt de oorsprong toegeschreven aan de West-Afrikaanse vaudou-god Legba. De paus heeft er geen weet van, maar Afro-Antillianen en Afro-Surinamers zullen Antonius meteen herkennen.

Uit de serie *Winti, de kracht van de voorouders*: Fred Kulturu Shop (boven) en Wintipriester en ritueelspecialist Marian Markelo (onder), Rotterdam, 2020 (Lou Muuse)

Eigen taal, eigen cultuur

Misschien wel de belangrijkste vorm van verzet was de eigen cultuur die de slaafgemaakten ontwikkelden. Zij waren afkomstig uit verschillende delen van Afrika en leefden opeens in een ander werelddeel. Daarin moesten ze met elkaar zien te overleven. Ook hadden ze contact met de inheemse bewoners van Suriname. Zo vormde zich een nieuwe cultuur. In taal, religie, muziek, eten, omgangsvormen, normen, familiërelaties enzovoorts. Die cultuur werd een deel van het dagelijks leven en waar de Europeanen helemaal buiten stonden. Hieruit blijkt ook dat deze Afrikanen weliswaar in slavernij moesten leven en werken, maar dat hun geest nog steeds vrij was. En dat vormde de basis voor alle andere vormen van verzet. Sranan Tongo en Papiamentu zijn talen die in de slavernij zijn ontstaan en zijn blijven leven. Je kunt ze in Rotterdam iedere dag horen op straat en op het schoolplein: swa, duku, feti, dushi en natuurlijk Ketu Koti.

Afschaffing van de slavernij

Net als in andere landen waren er in Nederland altijd al mensen die bezwaar maakten tegen de slavernij en vooral

tegen de wrede mensenhandel. Vanaf 1750 groeide de groep tegenstanders van slavernij, de abolitionisten. Met name in Engeland en Frankrijk, maar ook in Nederland. Een deel van hen vond slavernij in strijd met de christelijke waarden. Anderen waren geïnspireerd door de verlichtingsidealen: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Toch duurde het nog tot 1863 voor Nederland de slavernij afschafte, na Engeland (1834), Frankrijk en Denemarken (1848). Portugal (1869) en Spanje (1888) volgden later.

De plantage-eigenaren ontvingen een compensatie voor hun verlies van 'arbeidskapitaal'; vrijgemaakten moesten in Suriname nog 10 jaar tegen een schamel loon voor de voormalige slaveneigenaars blijven werken. Op de Curaçaose plantages werden de vrijgemaakten nog een tijdlang verplicht een paar weken per jaar gratis voor hun baas te werken. Op de Nederlands-Caribische eilanden, in Suriname en in Nederland wonen vandaag de dag nog talloze mensen van wie de overgrootouders in slavernij geboren zijn.

Doordenkertje | Burgemeester Aboutaleb maakte namens het Rotterdamse stadsbestuur op 10 december 2021 excuses voor de betrokkenheid van Rotterdam bij de slavernij. Was dat nodig? Zo ja, moeten die excuses ook leiden tot daden en welke dan?

Slavendans, plantage Palmeneribo, Suriname-rivier, 1707 (Dirk Valkenburg, Coll. Statens Museum for kunst, Kopenhagen)

Pagina uit 'Slaven en vrijen, onder de Nederlandsche wet' (W.R. van Hoëvell, Zaltbommel, 1854)

Vrouwen voor vrijheid

In 1841 namen 128 Rotterdamse vrouwen een bijzonder initiatief. Zij richtten een Ladies Anti-Slavery Committee op. Het comité stuurde een petitie aan koning Willem II waarin ze hem opriepen een eind te maken aan 'het lijden van onze natuurgenoeten [...] die lighamen hebben even als de onze, gevoelig voor pijn, en zielen niet minder vatbaar voor droefheid en smart dan die, welke in ons zelve leven'. De koning was onaangenaam verrast door deze inmenging in 'zijn zaken'.

Eerder, in 1797, had de Nationale Vergadering naar het voorbeeld van Franse en Engelse abolitionisten, al gediscussieerd over het opnemen van de afschaffing van slavernij in de eerste grondwet. Dat ging de meeste parlementariërs echter te ver. Pas rond 1840 maakten protestantse en liberale intellectuelen zich er weer sterk voor. De maatschappelijke druk nam toe na de publicatie van twee rijk geïllustreerde anti-slavernijboeken.

In 1852 kwam de Nederlandse vertaling uit van de Amerikaanse roman *Uncle Tom's Cabin. Life Among the Lowly* (1852) van Harriet Beecher-Stowe. In dit rijk geïllustreerde boek beschreef Stowe hoe een plantage-eigenaar door verkoop van slaafgemaakten gezinnen uit elkaar rukte. De jonge Eliza wilde bij haar zoon blijven en ging met hem op de vlucht. Tom moest zijn vrouw en kinderen achterlaten en kwam op een katoenplantage in Kentucky terecht. Daar liet de planter hem doodmartelen.

Binnen een jaar verschenen van 'De Hut van Oom Tom' meerdere herdrukken, vertalingen en een theaterbewerking die ook in de Rotterdamsche Schouwburg werd opgevoerd. Twee jaar later, in 1854, verscheen een tweede invloedrijk boek, *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet*, geschreven door Tweede Kamerlid W.R. van Hoëvell. Dit boek, op basis van koloniale verslagen en getuigenissen, gaf vooral een indringende beschrijving van de schrijnende leefomstandigheden van de slaafgemaakten in Suriname. Toch duurde het nog negen jaar voor de slavernij werd afgeschaft.

Beeldbepalers

Hoe primitiever en exotischer slaafgemaakte en inheemse mensen werden afgebeeld, hoe beschaafder de kolonisten erbij afstaken. Zo rechtvaardigden koloniale beelden over 'de ander' de Nederlandse beschavingsmissie. Uitbuiting en onderdrukking van die ander bleven grotendeels buiten beeld.

Van de zeventiende tot ver in de achttiende eeuw waren het vooral zeelieden, handelaren, kolonisten, bestuurders en soldaten die de koloniën met eigen ogen zagen. Aan het einde van de negentiende eeuw gingen meer mensen reizen. De snellere stoomschepen, kortere zeeroutes en groei van de welvaart wakkerden de reislust aan. Steeds meer zendelingen, missionarissen, wetenschappers en ook toeristen vertrokken vanuit de Rotterdamse haven op wereldreis. Nederlands-Indië was hun favoriete bestemming.

Zij keken hun westerse ogen uit en legden alles vast wat hen opviel in brieven, dagboeken en op foto's. Ook namen ze gebruiksvoorwerpen mee terug. Als souvenir voor zichzelf, om weg te geven of uit vakmatige interesse. Zo kochten reders graag scheepsmoellen en kaarten. Militairen kwamen terug met krissen en speren, en artsen met inheemse medicijnen.

In Rotterdam ontstonden zo diverse verzamelingen met voorwerpen en foto's uit alle delen van de Oost-Indische kolonie. Veel ervan was

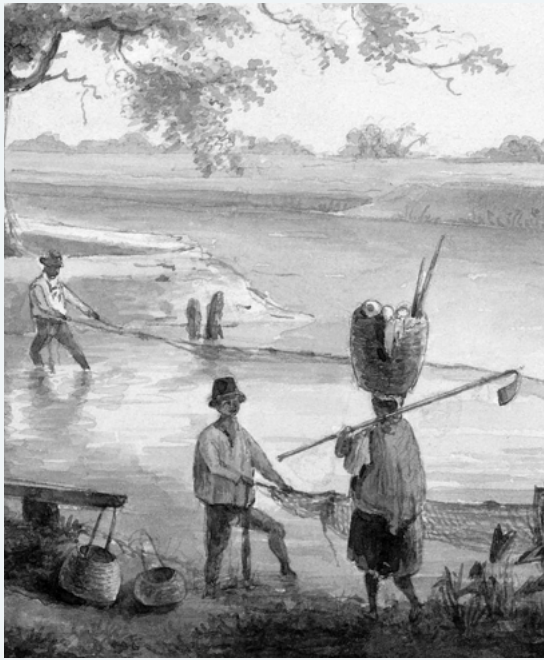

Affiche Rotterdamse Lloyd, 1880 - 1920 (Stadsarchief Rotterdam)

nogal lukraak bij elkaar gebracht, maar er werd ook systematisch verzameld: huisraad, kleding, jacht- en landbouwinstrumenten, religieuze en ceremoniële attributen. Met deze collecties wilden Rotterdammers kennis over verre landen en volken bij elkaar brengen en die kennis zichtbaar en bruikbaar maken voor anderen.

Daarom presenteerden zij hun verzamelingen in Rotterdamse kerken, musea en zelfs in de dierentuin, compleet met boodschap.

Twee Rotterdamse verzamelingen waren zo bijzonder dat ze in 1883 werden geselecteerd voor de grote *Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling* in Amsterdam: de collectie van het Nederlandsch Zendelinggenootschap en die van privé-verzamelaar Elie van Rijckevorsel. De meeste stukken had hij gekocht tijdens een onderzoekreis in Indonesië. Beide verzamelingen waren nog niet eerder aan het grote publiek getoond.

Details uit plantagetekeningen, circa 1850 (Hendrik Huygens, Tropenmuseum en Rijksmuseum Amsterdam)

Details uit Slavendans, plantage Palmeneribo, Surinamerivier, 1707 (Dirk Valkenburg, Statens Museum for Kunst, Kopenhagen)

Geseling van een Samboe slavin, circa 1775 (in: Stedman, J.G., Narrative of a five years expedition against the revolted negroes of Suriname, original manuscript 1790, edited by R. Price and S. Price (Baltimore/London 1988))

Het beeld van mensen in slavernij

De Rotterdamse marinecommandant Hendrik Huygens vertrok in 1849 naar Suriname en Curaçao. In zijn vrije tijd tekende hij graag. Van zijn werk in Suriname bleven enkele tientallen tekeningen bewaard. Huygens schetste lieflijke taferelen van moeders met kinderen en mannen die zich ontspanden. Op zijn tekeningen leek het wel of het alledaagse leven van slaafgemaakten idyllisch was. Dat is het overheersende beeld in de honderden tekeningen, prenten, diorama's (kijkdozen) en schilderijen die in de loop der tijd over slavernij in Suriname zijn gemaakt. Wat ook opvalt, is dat slaafgemaakte mensen meestal alleen in een paar grove lijnen werden neergezet en nauwelijks een eigen gezicht kregen. Terwijl flora en fauna gedetailleerd en verfijnd in beeld werden gebracht. Kunsthistoricus Elmer Kolfin concludeert dat Afrikanen bijna altijd werden afgeschilderd als mensen die graag dansen en muziek maken, en passief hun lot ondergaan. Het zijn stereotypen die door de tijd meer en minder bewust doorwerkten.

De schilderijen van Dirk Valkenburg, boekhouder en kunstschilder op suikerplantage Palmeneribo, laten wél echte mensen zien. Op zijn schilderij van een 'pree' of dansritueel uit 1706 - 1708 zijn de slaafgemaakten natuurgetrouw afgebeeld, met eigen gezichtsuitdrukkingen en specifieke karaktertrekken. Hun gezichten staan ernstig. Misschien omdat ze via het ritueel contact zochten met hun voorouders en goden. Of misschien hadden ze heel wat anders aan hun hoofd. Op 19 juni 1707 kwamen de bewoners van plantage Palmeneribo in opstand tegen eigenaar Jonasz Witsen.

Een van de weinige kolonisten die tekeningen maakte van geweld tegen mensen in slavernij was de Schotse officier Stedman. Zijn prenten komen terug in bijna alle boeken en tentoonstellingen over slavernij omdat er nauwelijks andere te vinden zijn.

De boodschap van missie, zending en de politiek

Invloedrijke boodschappers in de negentiende en twintigste eeuw waren de protestantse zending en de katholieke missie. Hun kerken trokken zich steeds meer het lot aan van de slaafgemaakten en misdeelden in de koloniën. Zij zonden zendelingen en missionarissen uit om ongelovigen te bekeren en ze te redden van een bestaan 'in de duisternis en de schaduw des doods'. Wie zijn 'leven van ontucht' opgaf, kon als gelijkwaardig protestant of katholiek alle functies vervullen in kerk, zending en missie.

Op hun missie- en zendingsposten in verre landen combineerden de broeders en zusters van oudsher hun bekeringswerk met zogenoemd beschavingswerk, ofwel gezondheidszorg en onderwijs.

Religieuze verlichting en verheffing door beschaving waren ook de pijlers van de ethische politiek, die Nederland rond 1901 inzette. Niet langer werd Nederlands-Indië uitsluitend beschouwd als wingewest, een bron van rijkdom voor de koloniale bezetter. Ook het land zelf hoorde te profiteren van zijn natuurlijke rijkdommen en het werk van de lokale bevolking.

WIJ is een rotwoord, omdat het ZIJ uitsluit. Maar het kan ook verbinden tot WIJ Rotterdammers.

Volgens de beginselen van het ethische beleid was het een 'eereschuld' om de Indonesische bevolking te verheffen door onderwijs te geven en irrigatiewerken, riolering en (spoor)wegen aan te leggen. Zo werden ook zending en koloniale exploitatie verpakt als beschavingswerk. Dit werd ondersteund door een koloniale manier van kijken naar en afbeelden van inheemse bewoners. Deze bewoners werden in het algemeen afgebeeld als primitief en exotisch, alsof de tijd voor hen stil had gestaan. In die sfeer spraken de priesters en dominees in Nederland vanaf hun preekstoelen en kansels hun gelovigen toe over het dagelijkse leven in verre streken. En dat was ook de uitstraling van de etnografische (volkenkundige) collectie van het Nederlandsch Zendingengenootschap in Rotterdam.

Exotisme in het Zendingshuis

Naar oud gebruik stuurden zendelingen vanuit hun standplaats etnografische voorwerpen naar het moederhuis in Rotterdam. De meeste objecten waren eenvoudige gebruiksvoorwerpen. Soms kregen ze van bekeerde inheemsen bijzondere rituele attributen. Met zo'n

Etnografische collectie Rotterdamsche Diergaarde, Jubileumgids 1912 (Archief Diergaarde Blijdorp)

schenking wilden bekeerlingen laten zien dat ze 'verlicht' waren en hun eigen religieuze voorwerpen niet meer nodig hadden.

Het Zendingshuis en later ook de Zendingsschool aan de Rechter Rottekade gebruikten sinds 1861 de collectie in het onderwijs aan kwekelingen (leerling-zendelingen) en stalden de collectie ook uit voor de vrienden van het Nederlandsch Zendingengenootschap.

Voor deze groep was dit vaak een eerste kennismaking met zogenaamde 'exotische natuervolken'. Daarnaast organiseerde het genootschap maandelijkse bidstonden, waarin brieven en reisverslagen van de zendelingen werden voorgelezen, bijvoorbeeld over bekeerde Molukkers die hun 'afgodsbeelden' hadden verbrand. Zo leerde protestants en katholiek Rotterdam de kolonie kennen als een gebied waar de bewoners hoognodig 'gered' moesten worden.

Javaanse schoone, circa 1890 - 1910 (Kassian Céphas, Tropenmuseum)

Groeten uit Java

Vanaf eind negentiende eeuw stuurden reizigers ansichtkaarten naar huis om de thuisblijvers een indruk te geven van het land, bijvoorbeeld van Nederlands-Indië. Daar schoten fotografen, zelf bijna altijd afkomstig uit Europa, de plaatjes die Europeanen verstuurd of in hun eigen fotoalbum plakten. Favoriet waren plaatjes van lieflijke landschappen, hindo-Javaanse oudheden, exotisch geklede vorsten en ambachtslieden. Stuk voor stuk hadden ze de gewenste sfeer van 'oostersheid'. Op die manier maakten Nederlanders kennis met het inheemse leven zoals hun familieleden dat zagen.

Erg populair was de foto *Javaanse schoone*, gemaakt door de eerste Javaanse beroepsfotograaf, Kassian Céphas. Hij bewoog zich gemakkelijk in Europese en Indonesische kringen en kende de smaak van de koloniale elite. Naar de Javaanse normen van die tijd zou een vrouw zich frontaal zittend laten fotograferen. Haar blik zou iets neergeslagen zijn en haar handen zouden gevouwen in haar schoot liggen. Deze foto met de borsten iets naar voren en een licht accent op haar achterkant is gemodelleerd naar de Europese kledingmode van toen. Met deze afbeelding speelde Céphas in op de koloniale suggestie dat Javaanse vrouwen seksueel vrijer waren dan Europese. Mannen konden er hun fantasie op los laten en Europese vrouwen hoefden er geen aanstoot aan te nemen. De foto kon gewoon in het familiealbum. Maar Javaans was hij niet.

Niet Javaans en ook niet geschikt voor het familiealbum waren de naaktfoto's die Céphas maakte en die onder de toonbank goed verkochten. Zowel de onschuldige, exotische schone, als de fatale, oosterse verleidster behoorden tot de gangbare stereotypen over Indonesische vrouwen. De populariteit van deze plaatjes vertelde meer over de Europese kopers dan over de vrouwen zelf. Wie zij waren deed er niet toe.

Nadere kennismaking

Ervaringen van zendelingen en missionarissen verschenen ook in veelgelezen tijdschriften, zoals *Orgaan* en *De Katholieke Missiën*. Hun verhalen stonden ook centraal tijdens protestantse zondagsdagen en katholieke missieweken. Dit soort activiteiten trok grote aantallen Rotterdammers uit verschillende sociale lagen en van alle leeftijden. Missie en zending bepaalden in hoge mate het beeld dat Rotterdammers van de bewoners van de koloniën kregen.

Een tweede plek waar Rotterdammers met inheemse volken kennis konden maken was de Rotterdamsche Diergaarde, die in 1857 was opgericht. De dierentuin liet niet alleen levende dieren zien, maar toonde ook de evolutionaire ontwikkelfasen van mineralen, planten en dieren en de culturele ontwikkeling van mensen. Door deze combinatie van natuurhistorie met cultuurhistorie konden bezoekers kennismaken met de fauna in Nederlands-Indië én met de leefwijzen van haar bewoners.

Er was een speciale zaal voor de snelgroeiende etnografische collectie, hoofdzakelijk bestaand uit schenkingen van particulieren. Die ruimte werd al snel te klein. Bovendien was de combinatie dier- en menskunde in de twintigste eeuw niet langer vanzelfsprekend.

Toen de Diergaarde in 1940 verhuisde, werd de collectie dan ook als niet passend van de hand gedaan. Het Wereldmuseum, destijds nog het Museum voor Land- en Volkenkunde, kreeg de eerste keuze.

Het Wereldmuseum

Het initiatief voor een volkenkundig museum kwam van de Rotterdamse elite van havenbaronnen en bestuurders. Aanleiding was de *Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling*, die in 1883 in Amsterdam 1,5 miljoen bezoekers had getrokken. In navolging hiervan zagen de initiatiefnemers een volkenkundig museum als 'een instelling die in ene groote handelsstad als Rotterdam op den duur zeker groot nut zou kunnen stichten'. Nog in hetzelfde jaar opende het nieuwe Rotterdamse museum. Het museum was, na Leiden en Amsterdam, in Nederland het derde in zijn soort.

Er was direct iets te zien, want het Nederlandsch Zendinggenootschap schonk zijn hele collectie. Elie van Rijkevorsel, een rijke en invloedrijke Rotterdamse verzamelaar van kunst en etnografica, doneerde zijn enorme batik- en wapenverzameling. Daarmee wilde hij onderstrepen dat 'onze grootste belangen in Indië geconcentreerd zijn'.

Wereldmuseum, 1915 (E. Miedema, Wereldcollectie Nederlands Fotomuseum)

Bij de uitbreiding van de collectie liet het museum zich in die eerste periode leiden door volkenkundige principes. De zalen, wanden en vitrinekasten stonden en hingen tjokvol, omdat bezoekers zo het best konden zien in welk 'stadium van ontwikkeling' andere volken zich bevonden. De westerse beschaving gold daarbij als maatstaf.

In de loop van de twintigste eeuw ontwikkelden antropologen nieuwe denkbeelden over de gelijkwaardigheid van samenlevingen, met eigen normen, waarden en gedragsregels.

Evolutionaire ontwikkelingsstadia van verre volken vormden niet langer het uitgangspunt van tentoonstellingen. Maar het zou nog tot ver na de Tweede Wereldoorlog duren voordat het denken in 'wij' en 'de ander', en in een superieur Westen en een minderwaardig niet-Westen diepgaand ter discussie werd gesteld. Dat gebeurde lang nadat Indonesië in 1945 en Suriname in 1975 onafhankelijke republieken werden. De grote aantallen immigranten uit die landen die zich in Nederland vestigden werden destijds nog steeds gezien als 'de ander.'

Still uit een film van het Senegalese dorp bij de Nederlandse Nijverheids Tentoonstelling, 1928 (Stadsarchief Rotterdam)

Mensen te kijk

Bijna anderhalf miljoen bezoekers reisden in 1928 voor de Nederlandsche Nijverheidstentoonstelling (Nenijto) naar de polder Blijdorp. 1928 was het jaar van de Olympische Spelen in Amsterdam en Rotterdamse ondernemers hoopten mee te profiteren van de internationale gasten die Nederland bezochten. De Nenijto wilde voortbrengers en gebruikers, ofwel producenten en consumenten, de nieuwste ontwikkelingen laten zien in nijverheid, techniek en de kunsten. Om publiek te lokken werd de tentoonstelling opgeluisterd met een Lunapark dat als grootste pretpark van Europa werd aangeprezen, met kermisattracties, muziekuutvoeringen en ander vermaak. Deze marketing-formule van wereld- en nijverheidstentoonstellingen was al in de negentiende eeuw populair geworden. Nenijto was het eerste, groots opgezette evenement in Nederland sinds de grote wereldtentoonstelling in 1883 in Amsterdam.

Een grote publiekstrekker was een nagebouwd Senegalees dorp waar zo'n honderd uit Senegal aangevoerde dorpelingen hun 'dagelijkse leven' tentoonstelden. Het ging hier niet om Senegalees vakmanschap, zoals bij de Marokkaanse souk elders op het terrein, maar om een kennismaking met een vreemde, lees 'primitieve' cultuur. De reacties waren onverbloemd. Journalisten van het Algemeen Handelsblad (4 juni 1928) en NRC (30 juni 1928) spraken over 'negerjool', kinderen met 'apenoogen en zultlippen' en 'hobbezak-vrouwen'. De Senegalezen gaven bovendien blijk van 'hun kennelijk primitieve kennis omtrent het begrip mijn en dijn' bij het sprokkelen van brandhout in het Lunapark.

Er was ook een kritische noot. In de Rotterdamse sociaaldemocratische krant De Voorwaarts (van 19 juni 1928) typeerde een journalist het Senegalese dorp als een nieuwe variant op hoe blanken 'het land der zwarten exploiteren'. Hij vond de vertoning ongepast. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden zwarte Afrikanen naar Europa gehaald om tegen Duitsland te vechten. Tien jaar later werden ze voor een miljoenenpubliek te kijk gezet.

Utopia, 1986 (Rob Scholte, Museum Boijmans Van Beuningen)

Koloniale stereotypen

In veel kastelen en herenhuizen hingen in de zeventiende en achttiende eeuw portretten van deftige bewoners met hun slaafgemaakte bediendes. Vaak ging het om welgestelde Europese families, die fortuin hadden gemaakt met koloniale handel en slavernij. In 1986 gebruikte de postmoderne kunstenaar Rob Scholte dit motief in zijn schilderij *Utopia*.

Dit werk is een persiflage op het beroemde schilderij *Olympia* van Édouard Manet uit 1863. Daarin krijgt een naaktmodel een bos bloemen aangereikt door een Afrikaanse bediende. Scholte gebruikt voor zijn compositie een houten ledenpop op een ligbank en een Noord-Amerikaanse bijzettafel in de vorm van een Afrikaanse bediende, een zogenaamde butler tray.

Verschillende uitvoeringen van butler trays zijn te vinden in de collectie *Negrophilia* van het Wereldmuseum. *Negrophilia* stelt het populaire westerse beeld van Afrikaanse, Indiaanse, Arabische en Aziatische culturen aan de kaak. Alledaagse voorwerpen laten de ingesleten, rolbevestigende beelden zien van Afrikaanse vrouwen met dikke lippen, grote borsten en ronde billen. Chinese mannen met een dunne staart, een hangsnor en een ondoorgrondelijke blik, Arabische figuren uit de duizend-en-één-nacht.

Wat *Olympia*, *Utopia* en *Negrophilia* met elkaar gemeen hebben, is dat ze de doorwerking van koloniale machtsverhoudingen, slavernij en racisme zichtbaar maken. De stereotypen zijn alom aanwezig in alledaagse gebruiksvoorwerpen en in de beeldende kunst, zowel vroeger als nu.

Bijzettafel butler tray, circa 1920,
Verenigde Staten (Wereldmuseum)

Wit over zwart

In het ter discussie stellen van de koloniale beeldvorming ging het Wereldmuseum in Rotterdam voorop. Het museum kocht in 1997 de collectie *Negrophilia* aan, die is samengesteld door de kunstenaars Rufus Collins en Felix de Rooy. In de jaren tachtig legden zij een enorme verzameling aan van ruim vijfduizend reclames en productverpakkingen, speelgoed en strips rond het thema westerse beeldvorming over

Afrikaanse, Indiaanse en Aziatische culturen. Van wit over zwart kort gezegd. In het museumdepot vol authentieke en zeldzame niet-westerse voorwerpen staken de *Negrophilia*-objecten uit de populaire westerse cultuur vreemd af. Het ging de samenstellers niet om de afzonderlijke voorwerpen. Met het geheel lieten ze zien hoe de stereotiepe, koloniale beelden voortdurend doorwerkten in de eigentijdse, alledaagse cultuur.

Zulu-Lulu roerstaafjes van zwarte vrouwen van oplopende leeftijd, collectie *Negrophilia*, jaren vijftig van de vorige eeuw (Wereldmuseum Rotterdam en Museum Boijmans van Beuningen)

Snoepblikje collectie *Negrophilia*, circa 1915 (Wereldmuseum Rotterdam)

Het museum wilde met deze aankoop onder de aandacht brengen dat nog steeds te vaak, ook in musea, oude stereotypen en vooroordelen worden herkauwd. De collectie *Negrophilia* markeerde voor museum en bezoekers een ommekeer. Duidelijk werd dat de manier waarop we 'de ander'

voorstelden misschien wel meer over onszelf vertelde dan over 'de ander'. Inmiddels stelt het museum zijn tentoonstellingsruimte ook nadrukkelijk open voor kunstenaars met een koloniaal en slavernijverleden en andere Rotterdammers met een migratiegeschiedenis.

Doordenkertje | Moet je discriminerende, stereotiepe afbeeldingen vermijden omdat je anders het onderliggende racisme doorgeeft? Of kan het laten zien van stereotypen juist bijdragen aan de bewustwording van (ingesleten) racistische beeldvorming?

Stad in beweging

De geschiedenis leert dat er altijd spanningen zijn tussen oud-bewoners en nieuwkomers die pas na verloop van tijd Rotterdammers worden. Maar het Rotterdam van nu is een werkstad die naar de toekomst kijkt. Al kijkt het verleden altijd mee...

Een havenstad is behalve vertrekplaats ook altijd een plaats van aankomst of van doorgang. Tussen 1600 en 1880 ontving Rotterdam, naast reizigers uit Europa, hoofdzakelijk bezoekers uit de koloniën. Onder hen waren kleine aantallen Afrikanen en Aziaten die als slaafgemaakte bedienden met Nederlandse kolonisten meereisden. Soms maakten ook gekleurde vrije mensen de overtocht, zoals de kinderen Woortman. Pieter Woortman was directeur-generaal van de WIC-hoofdvestiging in Elmina in het huidige Ghana. Twee van zijn zoons werkten

eveneens voor de WIC. Vader en zoons hadden alle drie relaties met Afrikaanse vrouwen. Vijf zoons uit deze relatie werden voor verder onderwijs naar Nederland gestuurd. Het handelshuis Coopstad & Rochussen, waarmee de Woortmans zaken deden, ving de kinderen op en bracht ze onder bij een schoolmeester in Kralingen.

In de koloniale tijd kwam het ook wel eens voor dat mensen van Suriname naar Nederlands-Indië reisden. Zo vertrok een buitenechtelijk kind van plantage-eigenaar Charles Paul

Benelle de la Jaille van Suriname naar Nederlands-Indië. Daar kreeg Benelle de la Jaille jr. in 1816 zelf een zoon bij de slaafgemaakte Molukse Rosina van Ternate. Hij erkende zijn kind en overleed vlak daarna. De jongen werd vervolgens op vierjarige leeftijd naar Rotterdam gestuurd. Wat zijn moeder Rosina daarvan vond is niet bekend. Het jongetje ging in Rotterdam naar een kostschool. Hij kon goed leren en wilde predikant worden in Nederlands-Indië.

Daar is het niet van gekomen, maar hij keerde wel naar Nederlands-Indië terug. Over de reizen van de kinderen Woortmans en Benelle de la Jaille is veel bekend omdat er brieven en formulieren van hun familieleden bewaard zijn gebleven. Inheemse zeelieden, zwarte bedienden en vrije zwarten die uit de koloniën naar Rotterdam reisden lieten veel minder sporen achter. Misschien zijn die alsnog te vinden.

Elegant gezelschap met een zwarte bediende, Rotterdam, circa 1620 (Willem Pieters Buytewegh, RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis)

Bestuursleden van de Indonesische Vereeniging, voorloper van de Perhimpunan Indonesia, met tweede van links staand Mohammad Hatta, 1924 (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, (IISG))

Vicepresident Hatta en minister-president Drees, aan weerszijden van koningin Juliana, ondertekenen de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië, Amsterdam, 1949 (Anefo, Nationaal Archief)

Opruier of vrijheidsheld?

'I live right there in Hatta', zegt een studente in een voorlichtingsfilm van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ze wijst naar een hoogbouw-complex, waar vooral internationale studenten wonen. Mohammad Hatta (1902 - 1980) is ook naamgever van een singel in Rotterdam. In deze stad begon zijn politieke loopbaan, waarin hij het bracht tot eerste vicepresident van het onafhankelijke Indonesië. Hatta begon in 1921 een studie aan de Nederlandsche Handels-Hoogeschool, een voorloper van de Erasmus Universiteit. Naast zijn studie was hij actief in de studentenvereniging *Perhimpunan Indonesia*, die streed voor een onafhankelijke natie. In hun blad *Indonesia Merdeka (Indonesië Vrij)* schreef Hatta uitgebreid over het groeiende Indonesische nationalisme. Hij sympathiseerde met het socialisme en onderhield goede internationale relaties met communistische kopstukken.

In 1927 werd hij in Nederland opgepakt wegens opruiing en verboden contacten, maar de rechtbank in Den Haag sprak hem vrij. Een bewerking van zijn zelf gevoerde verdediging verscheen in 1928 onder de titel *Indonesië Vrij*. Die brochure werd een klassieker in de Indonesische nationalistische beweging.

Eenmaal terug in Nederlands-Indië werd Hatta voor de tweede keer opgepakt vanwege zijn politieke activiteiten. Hij wees iedere samenwerking met koloniale instanties af. In 1934 werd hij samen met de nationalistische leiders Soekarno en Sjahrir verbannen. Hatta werd opgesloten in het concentratiekamp Boven-Digoel in Nieuw-Guinea. Later werd hij op het eiland Banda vastgezet.

In 1942, na acht jaar ballingschap, lieten de Japanse bezetters van Nederlands-Indië Hatta vrij. In de daaropvolgende jaren werkte Hatta met de Japanners samen omdat zij toezegden het Indonesische vrijheidsstreven te zullen steunen. Twee dagen na de Japanse capitulatie, op 17 augustus 1945, riepen Soekarno en Hatta de Republiek Indonesia uit. Vier jaar erna, in 1949, tekende vicepresident Hatta in aanwezigheid van koningin Juliana de Nederlandse soevereiniteitsoverdracht in het Paleis op de Dam in Amsterdam.

Zeelieden, bedienden en studenten

Door kortere vaarroutes en de inzet van stoomschepen was reizen aan het einde van de negentiende eeuw veel gemakkelijker geworden. Er voeren dan ook veel meer mensen naar Rotterdam; voornamelijk zeelieden, bedienden en studenten. In de stad ontstonden kleine gemeenschappen van Chinese zeelieden en van studenten uit Indonesië, Suriname en de Antillen. De Chinezen werkten als zeelieden en havenarbeiders en vestigden zich vanaf het begin van de twintigste eeuw op Katendrecht, midden in het havengebied. Deze wijk groeide in de jaren twintig uit tot een flink Chinatown.

Een hechte groep vormden ook de studenten uit Nederlands-Indië. Dankzij de ethische politiek groeide de aandacht voor onderwijs in de koloniën. De Nederlandse overheid stelde voor studenten uit de koloniën meer beurzen beschikbaar om in Nederland

te studeren. De meeste Indonesische studenten in Rotterdam gingen naar de Nederlandse Handels-Hoogeschool, een voorloper van de Erasmus Universiteit. Ze zochten elkaar op in de Indonesische verenigingen; de sociaal-culturele Roekoen Peladjar Indonesia en de links-nationalistische Perhimpoean Indonesia.

Door studie en gesprekken sterkten ze elkaar in het ideaal om Indonesië te bevrijden van het kolonialisme. Tijdens de Tweede Wereldoorlog schortten ze dit streven tijdelijk op. Ze gingen in het verzet onder het motto 'Eerst Nederland, dan Indonesië bevrijden'. Na de Tweede Wereldoorlog wachtte de Indonesische studenten een enorme teleurstelling. Indonesië bevrijden kreeg in Nederland nauwelijks steun. Integendeel. Nadat de leiders Soekarno en Hatta in 1945 de Republiek Indonesia hadden uitgeroepen, voerde Nederland een vier jaar durende oorlog.

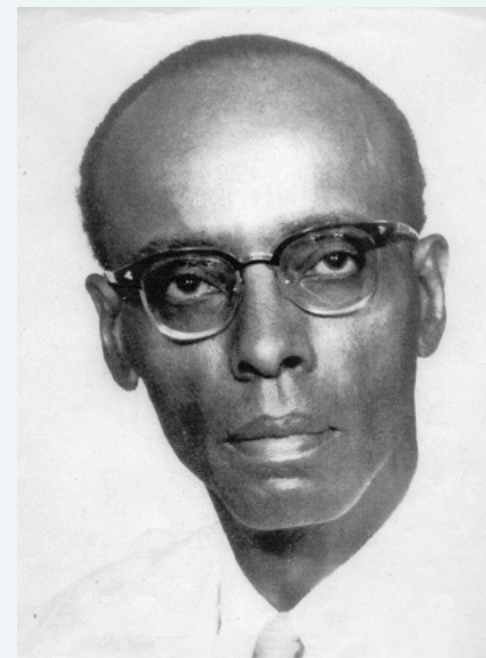

Chinese restaurantkeuken op Katendrecht, 1936 (Het Leven/Spaarnestad Photo)

Zij aan zij met Nederlandse verzetsstrijders

Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonden in Nederland honderden mensen uit de koloniën. Een deel van deze mensen verbleef hier noodgedwongen omdat de scheepvaart stillag. Onder hen waren veel studenten, zeelui en huisbedienden uit Nederlands-Indië. Uit deze groep zaten verhoudingsgewijs veel mensen in het verzet. Het bijzondere hieraan was dat gekoloniseerden de kant kozen van hun kolonisator. In Rotterdam was een Indonesische verzetsgroep actief rond de broers Djajeng en Gondho Pratomo. Hun groep drukte illegale bladen en hielp ook bij de distributie van verboden bladen als Vrij Nederland. In 1943 pakte de Sicherheitsdienst Djajeng op. Hij overleefde zowel kamp Vught als concentratiekamp Dachau.

Ook Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zaten relatief vaak in het verzet. Een van hen was Leo Lashley. Als voorzitter van de Rotterdamse artsenvereniging protesteerde hij tegen de nazistische Artsenkamer. Als arts had hij de moed om een bevalling te doen bij een joodse onderduikster. Als verzetsman bezorgde hij onderduikers veilige adressen. Niet lang na de oorlog vertrok Lashley naar Suriname. Teleurgesteld, zo blijkt uit een geheim rapport van de Binnenlandse Veiligheidsdienst. 'Onmiddellijk na de bevrijding vervulde hij bij de opbouw van het gemeentebestuur alhier een zeer vooraanstaande functie. Daar hij kleurling is, zou hij in zekere mate uit deze functie zijn gewerkt, wat hem ten eerste heeft gegriefd.' Rotterdam herdenkt deze verzetsheld sinds 2016 met de Leo Lashleylaan.

Dr. Leo Lashley, 1903 - 1980 (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG))

De meest culinaire en veelkleurige straat

In 1949 droeg Nederland onder grote internationale druk de soevereiniteit over aan Indonesië. De meeste Indische en Chinees-Indische Nederlanders trokken hieruit hun conclusie dat Indië voorbij was en Indonesië niet langer het land was waar ze wilden of konden blijven.

Tussen 1945 en begin jaren zestig arriveerden ruim 300.000 immigranten in Amsterdam en Rotterdam. Van daaruit werden ze over heel Nederland verspreid. In Rotterdam, dat zwaar getroffen was door de oorlog, gold eerst nog een vestigingsverbod. Dat veranderde in de jaren vijftig van de vorige eeuw. De gemeente Capelle aan den IJssel bouwde een woonoord voor Molukse gezinnen. En in Rotterdam kregen Indische gezinnen flats aangeboden in nieuwbouwwijken.

Een tweede grote groep (post)koloniale migranten arriveerde in de jaren zeventig uit Suriname. Rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 koos ruim een derde van de bevolking voor emigratie naar Nederland. Ruwweg de helft van hen was van Hindostaans- en Javaans-Surinaamse afkomst. Hun voorouders waren na de afschaffing van de slavernij naar de kolonie gehaald als contractarbeiders om in de landbouw te werken.

Na de 'sergeantencoup' onder leiding van Desi Bouterse in 1980 en de Decembermoorden in 1982 vertrokken opnieuw veel teleurgestelde Surinamers naar Nederland. In dezelfde tijd kwamen ook van de Antillen en met name van Curaçao veel postkoloniale migranten. Zij ontvluchtten de economische problemen op de eilanden of kwamen hier om te studeren.

West-Kruiskade, 1992 (Robert de Hartogh)

Familie in de Jensiussstraat, 1980 (Maria Toby, Nederlands Fotomuseum)

Rotterdam was, als tweede stad van Nederland, een gewilde woonplaats voor nieuwkomers. De meesten kwamen terecht in oudere buurten en in nieuwbouw aan de rand van de stad. Een kleine groep Surinamers vond huisvesting in het Oude Westen, rond de West-Kruiskade; de langste, meest culinaire en veelkleurigste straat van Rotterdam. Chinese restaurants en bakkerijen kregen Hindostaans-Surinaamse toko's als buur en later ook islamitische slagerijen en Turkse groentewinkels.

Familie in Rotterdam, 1980 (Maria Toby, Nederlands Fotomuseum)

Wachten op vervoer naar een woonoord. Lloydkade, 1951 (K. Molkenboer, Nederlands Fotomuseum)

Kamp Q, Slikkerveer, 1952 - 1958 (collectie Solissa, Moluks Historisch Museum)

Kamp Q

Kort na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië werd in 1950 het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) opgeheven. Indonesië tolereerde echter geen buitenlands leger op haar grondgebied. Veel Molukse KNIL-militairen wilden op de Molukken gedemobiliseerd worden, want daar was kort ervoor de onafhankelijke Republiek Maluku Selatan (RMS) uitgeroepen. De Indonesische regering wilde voorkomen dat ex-KNIL-militairen met de RMS zouden gaan meevchten. De Nederlandse regering gaf toen de voormalige KNIL'ers de keuze: demobilisatie op Java of een overgang naar het Indonesische leger. Zo'n 4.000 Molukse militairen weigerden een keuze te maken en kregen daarop begin 1951 het dienstbevel om met hun gezinnen naar Nederland te vertrekken; in totaal vertrokken zo'n 13.000 Molukkers. Bij aankomst kregen de KNIL'ers tot hun verbijstering en woede te horen dat zij uit militaire dienst werden ontslagen.

In eerste instantie dachten de Molukkers nog dat ze na een kort verblijf in Nederland naar Indonesië terug zouden keren. Ook de Nederlandse regering ging uit van tijdelijke opvang en huisvestte de Molukse gezinnen in slecht toegeruste woonoordn door heel Nederland. De meeste van deze wooncomplexen lagen buiten de bebouwde kom, wat integratie met Nederlanders sterk bemoeilijkte. Kamp Q in Slikkerveer, vlakbij Rotterdam, was hierop van meet af aan een uitzondering.

Directeur Frans Smit van Electro Smit Slikkerveer huisvestte in 1952 een groep Molukse vrijgezellen op zijn fabrieksterrein. Het waren oud-politiemannen, die vóór de soevereiniteitsoverdracht in Nederlandse dienst hadden gewerkt en zich daarom niet meer veilig voelden in het onafhankelijke Indonesië. De mannen vonden werk bij Electro Smit of op de nabijgelegen scheepswerven. Ze kregen verkering met lokale meisjes en omdat ze fietsten op zondag kregen ze ook ruzie met strenggelovige streekbewoners. En ze hielpen tijdens de watersnoodramp in 1953 met zandzakken vullen om de dijken te beschermen.

Ongedeeld verleden...

Intussen heeft Rotterdam zich ontwikkeld tot een van de meest diverse steden van Nederland. Je kunt aan iemands naam al lang niet meer zien, wie hier geboren en getogen is, en al helemaal niet wie zich Rotterdammer voelt. Dat geldt ook voor stadsdichter Dean Bowen, illustrator Naomi King, fotograaf Lou Muuse, kunstenaar Benjamin Li, stadsmarinier Marcel Dela Haije, burgemeester Ahmed Aboutaleb, de hiphoppers van Broederliefde en politicus Peggy Wijntuin, om er maar een paar te noemen. Alle oud- en nieuwkomers zijn multi-etnisch en veelkleurig en hun verhalen maken de Rotterdamse geschiedenis letterlijk en figuurlijk meerstemmig.

Zo getuigden de verhalen van oudere Indische en Molukse Rotterdammers over het verlies van hun geboorteland, de kille ontvangst en eenrichting-integratie in Nederland. Hun pijn en leed waren verbonden met het *einde* van de koloniale geschiedenis. Na de Japanse bezetting in Nederlands-Indië en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog wachtte hun een ongewenste landverhuizing naar Nederland. Voor de Molukkers zou die naar verwachting maar kort duren. Maar uiteindelijk voelden zowel de Molukse als Indische Nederlanders zich in de steek gelaten.

Zij vroegen de Nederlandse regering om erkenning en genoegdoening. En, wat de Molukkers nu betreft, ook om excuses voor de behandeling hier in Nederland.

Bij veel Afro-Surinamers en Afro-Antillianen speelden daarentegen juist heftige emoties als woede, verdriet en schaamte over het kolonialisme op zich. Hun voorouders waren door de kolonisten in slavernij gebracht, uitgebuit en ontmenselijkt. Voor dit onmetelijke onrecht en voor de erfenis ervan eisten hun nazaten erkenning, genoegdoening en excuses. De Afro-Surinamers en Antillianen die nu hun stem laten horen zijn geboren en getogen Rotterdammers. Zij eisen hun positie op vanuit hun eigen kracht.

...gemeenschappelijke toekomst

Steeds meer Rotterdammers met allerlei achtergronden zien dat hun stad weliswaar superdivers is, maar nog lang niet inclusief. Ze maken deel uit van een groeiende beweging die haar stem luid laat horen. Zo trokken op 3 juni 2020 duizenden Rotterdammers van alle leeftijden, (culturele/religieuze) achtergronden en gender, naar de Erasmusbrug om tegen politiegeweld en racisme te protesteren. Tijdens deze Black Live Matter (BLM)-demonstratie bleek dat ook mensen die er wellicht zelf weinig last van hebben, solidair zijn met hen die wél discriminatie ervaren.

Aankomst van de 'Castel Felice' met Indische immigranten aan de Lloydkade, Rotterdam, 1958 (Herbert Behrens, Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Anefo)

Vluchtelingen uit Nederlands-Indië

In 2020 riep het Stadsarchief Rotterdam mensen op die tussen 1945 en 1961 uit Nederlands-Indië naar Nederland migreerden om hun dagboeken en foto's beschikbaar te stellen. Uit die periode, waarin de meeste Indische immigranten aankwamen in Rotterdam, heeft het archief nog nauwelijks egodocumenten in huis. Wel zijn de hoofdlijnen bekend. Na aankomst reisden veruit de meeste Indische immigranten vanaf de Lloydkade in Rotterdam per bus verder naar zogenoemde contractpensions en -hotels door het hele land. In Rotterdam kregen Indische en Chinees-Indische gezinnen later, in het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw, de optie om een flat te huren in nieuwbouwwijken als Hoogvliet en Overschie.

In deze tijd verspreidde de Stichting Kerkelijke en Sociale Arbeid der Hervormde Gemeenten ook een enquête over de immigranten. Van de 615 aangeschreven Rotterdammers vulden 123 de enquête in. Het merendeel van de respondenten bleek begrip te hebben voor de komst van de Indische immigranten, 20% had dat niet. De voorrangsgeregeling bij het toewijzen van woningen vond 46% 'wel billijk', tegen 37% 'onbillijk'. Opvallend positieve cijfers gezien de grote woningnood die er destijds heerste in Rotterdam.

In de daaropvolgende jaren zou de druk op de woningmarkt door Indische nieuwkomers nog toenemen. De hardnekkige weigering van Nederland om het bestuur van Nieuw-Guinea over te dragen leidde op 5 december in 1957 tot *Zwarte Sinterklaas*. President Soekarno verklaarde de Nederlanders in Indonesië staatsgevaarlijk en eiste hun vertrek. Bijna 50.000 mensen vertrokken in 1958 alsnog.

Stad in beweging

Na de BLM-demonstratie en de erkenning van de koloniale geschiedenis en de erfenissen daarvan in het heden is Rotterdam toe aan nieuwe stappen: wat ligt er aan 'herstelwerk' en hoe gaan we verder? De stad is al in beweging gekomen. Musea proberen met 'decolonizing'-programma's van hun blinde vlekken af te raken. Archiven maken hun collecties meer divers. Het erfgoedlab DIG IT UP diept bij de mensen thuis verhalen op over culturele identiteit. Maatschappelijke organisaties maken plannen voor een beleid van inclusiviteit en diversiteit.

Tegelijkertijd vereist (h)erkenning en aanpak van institutioneel racisme meer gerichte actie. Want jongeren met een niet-Nederlands klinkende achternaam vinden nog steeds moeilijker een stageplaats, baan of woning. In 2021 heeft de gemeente een belangrijke stap gezet met het aanstellen van een stadsmarinier. Deze superambtenaar gaat racisme en andere vormen van uitsluiting opsporen, oplossingen zoeken en veranderingen aanjagen. Hij rapporteert rechtstreeks aan de wethouder. Daarmee laat het stadsbestuur zien dat het kan luisteren en vooruit wil kijken.

Doordenkertje | Is er verandering gaande? Zijn jongeren op weg om het voorbeeld te geven in hoe we met elkaar om kunnen gaan zonder vooroordelen?

In hedendaags Rotterdam zijn koloniale verschillen iets van vroeger aan het worden; je kunt ze niet wegdenken maar wel achter je laten.

Een inclusieve toekomst is een rijke bron van inspiratie bij tal van jonge kunstenaars. In taal, beeld, dans en muziek geven schrijvers, spoken word-artiesten, muurkunstenaars, fotografen en andere creatieven uitdrukking aan de verbondenheid zoals die voelbaar was op 3 juni op de Erasmusbrug. Zij gaan voorop in een zoektocht waarvan niemand weet waar hij toe leidt.

Duidelijk is in ieder geval dat het niet meer gaat om 'eerste, tweede en derde generatie niet-westerse migranten' die zich moeten aanpassen aan de 'Nederlandse' cultuur. Zelfbewuste jongeren leren elkaars cultuur, tradities, taal en muziek kennen. Ze nemen eruit over wat hen aanspreekt en ontwikkelen een eigentijdse, verbindende 'jongerencultuur'. Met nieuwe omgangsvormen en een eigen manier van communiceren zetten jonge Rotterdammers een aanstekelijke en hoopgevende stip aan de horizon.

Black Lives Matter-demonstratie, Rotterdam, 3 juni 2020 (Thomas van den Berg)

Omgekeerde integratie

Broederliefde was in 2021 voor de zevende keer op rij winnaar van de FUNX Music Award. In de groep zitten Rotterdamse jongens van Kaapverdiaanse, Antilliaanse en Dominicaanse afkomst. Hun nummers zijn een mix van hiphop, Afro-Caribische en West-Afrikaanse muziek. Hun hits staan op de playlist van kids uit alle Rotterdamse wijken, ongeacht de politieke voorkeur van hun ouders. Hun muziek gaat door alle lagen van de bevolking, zo constateerde Kesia Smit die als research & insights manager bij urban platenlabel Top Notch heeft gewerkt.

Veel jongeren in Rotterdam groeien op met verschillende culturen in hun familie, in hun vriendenclub, op straat en op school. Ze switchen in een split second tussen de 'buitenlander', de 'Nederlander' en 'zoveelste-generatie-migrant'. Deze mix creëert een nieuwe identiteit die zich vooral uit in taal en muziek, in hiphop.

Volgens Smit speelt in de teksten van hiphopartiesten de koloniale geschiedenis nauwelijks een rol. Ze rappen ook niet over alledaags racisme. Hun roots eren ze door de sounds en taal in hun nummers, afkomstig uit de muziek die ze van huis uit hebben meegekregen en die ze zelf voortdurend vernieuwen.

Hiphop ontwikkelt taal met nieuwe woorden als duku, dushi en feti, die intussen iedereen kent. De muziek komt stevast binnen als nummer 1 op de hitlijsten. Ook witte pop- en hiphopartiesten groeien op met een mix aan culturen. Zij maken eveneens deel uit van de nieuwe jongerencultuur en ook zij nemen in hun muziek van verschillende etnische groepen taal en sounds over.

Smit noemt dat omgekeerde integratie. Zo stelt ze zich ook de nieuwe samenleving van Rotterdam voor, samensmeltend naar het voorbeeld van de hiphop. 'Want op het pad dat we zijn ingeslagen, is geen weg terug.'

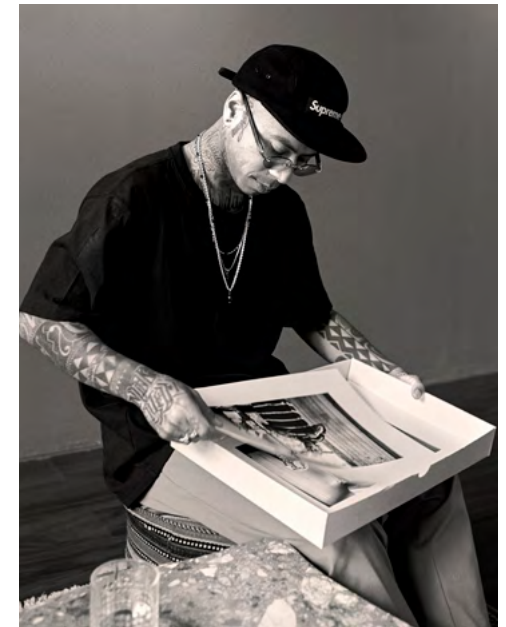

Broederliefde, 2021 (Luciano de Boterman, FunX)

Vooruitblik

In Rotterdam is niet alleen alles groot, alles is ook in beweging. Het water, de wind, de scheepvaart en, bij hoge uitzondering, zelfs De Hef. Deze Rotterdamse dynamiek inspireert jonge kunstenaars om hun koloniale erfenis te onderzoeken. In hun werk maken zij van het koloniale verleden een verhaal van vandaag dat perspectief biedt op een toekomst waarin Rotterdammers zich met de stad en met elkaar blijven verbinden.

Tarona laat in haar fotoserie *Hedendaagse Helden* (2020) de omstreden koloniale helden links liggen. Zij zet de spotlights op eigentijdse helden, zoals fotograaf Stacii Samidin, die 'geradicaliseerde' groepen in beeld brengt en Aruna Vermeulen, de directeur van het HipHopHuis, dat straat- en boekenkennis over hiphop doorgeeft aan nieuwe generaties. Samidin en Vermeulen prikkelen jonge makers om met nieuwe vormen, taal en beeld bij te dragen aan een inclusieve toekomst.

Aruna Vermeulen en Stacii Samidin uit de serie *Hedendaagse Helden*, 2020 (Tarona)

Dean Bowen was de Stadsdichter van Rotterdam in 2019 - 2020. Als eerste dichter van kleur wilde hij de stad op een andere manier naar zichzelf laten kijken. Tijdens zijn stadsdichterschap voerde het kunstcollectief *Helden van Nooit* ook in Rotterdam protestacties uit. Zij bewerkten koloniale gedenktekens in de openbare ruimte met rode handafdrukken en zwarte en witte doeken. Bowen schreef het gelijknamige gedicht om dit protest een plek te geven in het collectieve geheugen. Want wie wil bouwen aan een gemeenschap, moet ruimte maken voor de verhalen van de ander.

Helden van nooit

zoek een nacht
in Rotterdam
wanneer de wereld fikt
vind jezelf
in crimineel verrijkte bodem
waar zij je een invasieve soort noemen
en bloei op

vergeet nooit
hoe de wortels zich strekken
naar andere klimaten
pareer de verhalen
die eeuwen vergulden
er is teveel dor
in dit hof genegeerd

we herkennen het gif
de droge bodem
inheemse soorten
inheemse ziekten
in de zaden verspreid

schrijf *dief*
om hen te laten weten wat ontnomen is
schrijf *killer*
om eenzelfde reden

elk huis draagt een naam
elke naam draagt haar sporen

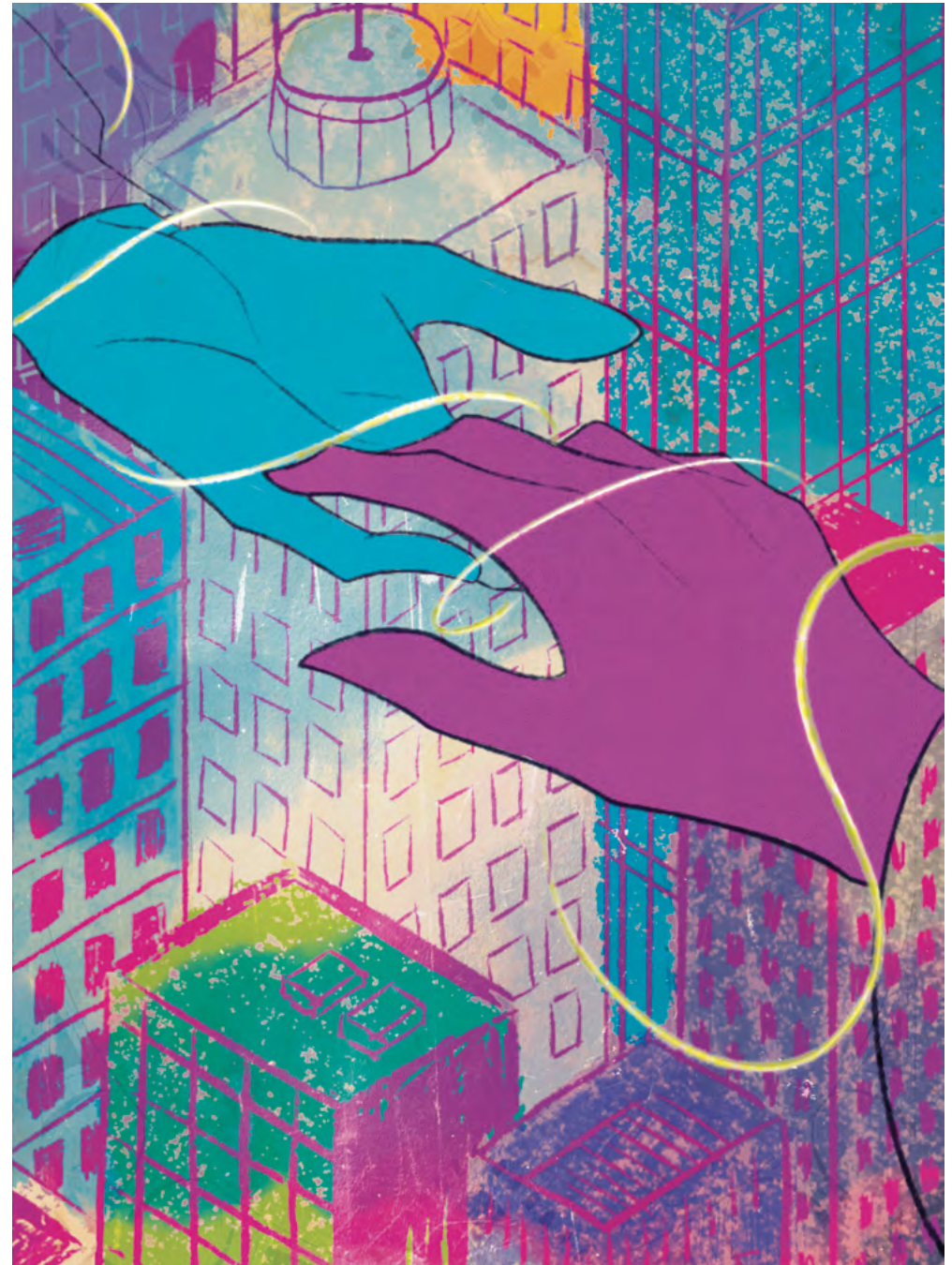
geef iets wits (met -th geschreven)
een rood gevlekt aangezicht
als herinnering aan het zwijgen
dat tegen een stad afketst

werp de sokkels omver
die ze plaatsten in het hof
voor helden van een selectief publiek

ontregelen is spreken
voor de naamlozen
dwingt ook het onkruid
mee te veren met een nieuwe wind

Stadsgedicht#5, 2020 (Dean Bowen)

Naomi King is een vrouw met een drive: mensen bij elkaar brengen. Weg met de eilandjes, weg met de bubbels, want daar bouw je geen stad mee op. Als community artist maakt ze graag muurkunst in de openbare ruimte. Kleiner van formaat zijn haar digitale en analoge mixed media illustraties, waarvan ze er een aantal speciaal voor dit boek heeft gemaakt. Ook hierin is ze op zoek naar verbinding tussen verschillende groepen. Naomi ziet haar werk als een stil eerbetoon aan haar vader, nazaat van Surinaamse marrons, en aan de nazaten van alle andere slaafgemaakte mensen.

2022 (Naomi King)

Woordenlijst

Abolitionisme	Het bepleiten van de afschaffing van het systeem van slavernij.
Cultuurstelsel	Stelsel waarmee de koloniale overheid lokale landbouwers in Nederlands-Indië dwingt om op een vijfde deel van hun land exportproducten te verbouwen voor de Nederlandse staat tegen een zeer lage vergoeding.
Driehoekshandel	Handelssysteem waarbij schepen in drie etappes varen: 1. Tussen Nederland en kusten van Afrika. 2. Tussen Afrika en het Caribisch gebied/Brazilië. 3. Tussen het Caribisch gebied/Brazilië en Nederland.
Decolonizing	Het (zich) bevrijden van de koloniale erfenis in psychologisch, cultureel, economisch en politiek opzicht.
Ethische politiek	Nederland zou niet alleen van de koloniën mogen profiteren, maar moest ook zorgen voor betere ziekenzorg en scholing. In de praktijk was de ethische politiek gericht op ontwikkeling én op beheersing van de koloniën.
Exploitatie	Uitbaten, winst maken met een bedrijf of bezit. In dit boek wordt exploitatie gebruikt in de negatieve betekenis van uitbuiten en misbruik maken.
Handelsmonopolie	Het alleenrecht om in een bepaald gebied (bepaalde) producten te kopen en verkopen.
Handelspost/ handelsfort	Nederzetting in het buitenland van waaruit handel wordt gedreven met lokale kooplui.
Havenbaron	Grote ondernemer in een havenbedrijf.
Institutioneel racisme	Werkwijzen, gedrag en handelen bij bedrijven, scholen, overheidsdiensten zoals uitkeringsinstanties én op de arbeidsmarkt, in de gezondheidszorg en het onderwijs, die leiden tot niet direct zichtbare, indirecte en ingebakken vormen van discriminatie op grond van bevolkingsgroepen.

Kamer op de Maze	Afdeling van de WIC met Rotterdam, Delft en Dordrecht.
Koloniën	Gebieden die door een ander land worden bezet met het doel winst te halen uit de daar aanwezige grondstoffen en arbeidskracht en/of politiek-strategische voordelen te behalen.
Kolonisten	De buitenlanders die een kolonie stichten en er zich vestigen.
Marrons	Slaafgemaakten in Suriname die zichzelf bevrijden door naar het bos te vluchten en daar nieuwe samenlevingen opbouwen.
Nederlands-Indië	Het huidige Indonesië tussen 1814 en 1942.
Negotiatiefonds	Plantagehypotheek, verstrekt door een koopman-bankier en gefinancierd door investeerders die obligaties tegen een vast rentepercentage kopen.
Partenrederij	Een scheepstransportbedrijf waarbij meerdere particulieren een aandeel in een schip bezitten en het recht hebben op een evenredig deel van de opbrengst.
Plantage	Door kolonisten geëxploiteerde, grootschalige landbouwonderneming waarop meestal slechts één of twee exportgewassen worden verbouwd en waar de meestal onvrije arbeiders ook op de onderneming leven.
Regent	Politiek bestuurder in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, die meestal ook een eigen onderneming/bedrijf bezit.
Schepenen	Stadsbestuurders met rechterlijke macht.

Slaafgemaakte	Iemand die door een ander mens als ‘eigendom’ wordt beschouwd, dwangarbeid moet verrichten en niet over het eigen leven mag beslissen. In deze publicatie is in lijn met het Zwart Manifest (2021) voor ‘slaafgemaakten’ als aanduiding gekozen om ‘hun onvrijwillige mensonterende omstandigheden onder de aandacht te brengen, zonder hun waardigheid en menszijn uit het oog te verliezen’.
Slavenschip	Koopvaardijschepen, ingericht voor het vervoer van slaafgemaakten uit West-Afrika over de Atlantische Oceaan naar het Caribisch gebied en Zuid-Amerika.
Trans-Atlantisch	Alle verbindingen tussen Europa, Afrika en Noord- en Zuid-Amerika via de Atlantische oceaan.
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie; bedrijf met het alleenrecht op de Nederlandse handel op en het bestuur in het hele gebied tussen Zuid-Afrika en Japan, met als belangrijkste koloniën de Kaap-kolonie (Zuid-Afrika), Ceylon (Sri Lanka) en vooral delen van het huidige Indonesië.
Vroedschap	Raad van (rijke) burgers die de burgemeester(s) adviseert en wetgevende bevoegdheden heeft.
WIC	West-Indische Compagnie; bedrijf met het alleenrecht op de trans-Atlantische scheepvaart en handel (tot 1730), waaronder de transporten van slaafgemaakten uit West-Afrika; tevens bestuurlijke macht voor de Caribische eilanden voor de gehele periode; participant in de Sociëteit van Suriname.

Belangrijke momenten en periodes

Colofon

Publicatie in opdracht van gemeente Rotterdam

Tekst en beeldredactie

Liane van der Linden
Els Schellekens

Koloniaal Rotterdam is een losse bewerking van de publicaties *Het koloniale verleden van Rotterdam*, onder redactie van Gert Oostindie; *Rotterdam in slavernij*, Alex van Stipriaan en *Rotterdam, een postkoloniale stad in beweging*, onder redactie van Francio Guadeloupe, Paul van de Laar en Liane van der Linden. De verantwoordelijkheid voor de keuzes in **Koloniaal Rotterdam** ligt bij de auteurs en Stadsarchief Rotterdam.

Met speciale dank voor inhoudelijk advies en proeflezen

Gert Oostindie
Alex van Stipriaan

Eindredactie en productie

Stadsarchief Rotterdam

Illustraties omslag en titels

Naomi King, Rotterdam

Vormgeving

zootz, Den Haag

Productie en lithografie

Veenman+, Rotterdam

Oplage

20.000

Het stadsarchief heeft zijn best gedaan om alle rechthebbenden van het (foto) materiaal in deze publicatie te achterhalen. Iedereen die meent dat zijn/haar materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, verzoeken wij contact op te nemen.

© 2022 gemeente Rotterdam | stadsarchief.rotterdam.nl

ISBN 978-90-728-9235-5

